فیکر و فەلسەفەی ئەفلاتون.. د. محەمەد تەفیق زەکەریا وەرگێڕانی: ئەردەڵان عەبدوڵا

ئەفلاتون « یان وەکو بە زمانی لاتینیی پێی دەڵێن پلاتۆن» لە ساڵی 427 پ.ز لەدایک بووە و لە ساڵی 347 پ.ز کۆچی دواییکردووە. ئەفلاتون یەکێکە لە باشترین خوێندکاری سوکرات، هەروەها مەزنترین بیرمەندە لە مێژوودا، جگە لەوەش ئەو یەکەمین زانکۆ «ئەکادیمیا»ی دامەزراند، کە تێیدا خوێندکارەکان دانیشتن و کۆبوونەوەکانی سوکراتیان وەکو وانەی زانستی دەخوێند.
ئەفلاتون لە ئەسینا لە بنەماڵەیەکی ئەرستۆکراتی لەدایک بووە، ناوی راستەقینەی خۆی «ئەرستۆ کلیس» پاشتر ناویان لێناوە» پلاتۆن، ئەفلاتون»، چونکە لە رووی جەستەییەوە کەسێکی چوارشانە و بەهێز بووە، ئەو سەرباز و زۆرانبازێکی بەهێز بووە و لە تەمەنی لاوێتیدا، چەندین خەڵاتی وەرزشی بردۆتەوە.
دیارە زۆر زەحمەتە جیاوازی لە نێوان فەلسەفەی سوکرات و ئەفلاتوندا بکەیت، بەڵام دەتوانین بڵێین کە فەلسەفەی ئەفلاتون زیاتر میتافیزیکی و سۆفیگەری بووە تاوەکو فەلسەفەی سوکرات.

کەمارەکەی ئەفلاتون

لە کتێبی کەماردا، ئەفلاتون ئەفسانەی «هاوەڵیانی ئەشکەوتی» بەکارهێنا، کە ئەویش بریتییە: باسی کەمەڵێک زیندانی دەکات کە هەر بە منداڵی بە زنجیر دەبەسترێنەوە و لە بەردەم دیوارێکدا لەناو ئەشکەوتێکدا زیندانی دەکرێن، ئەوانیش لە رەوشێکی زۆر خراپدان، هیچ ئاگایان لە دەست و خزم و بنەماڵەکانیان نییە و نازانن چی لە دەرەوەی ئەشکەوتەکە دەگوزەرێت.
لە پشتیشیانەوە ئاگرێک کراوەتەوە کە لە سەر شوێنێکی بەرزەوە دەگەشێتەوە، لە نێوان ئاگرەکە و زیندانییەکانیش رێگەیەکی بەرز هەیە کە دیوارێکی بچکۆلانەی لەسەر بنیاتنراوە. لەسەر تەواوی دیوارەکەش، کەمەڵێک پیاو وەستاون، هەندێك شتیان هەڵگرتووە کە لە بەرد و دارو شتی تر دروستکراوە. ئەوکاتە زیندانییەکان تەنها ئەو تارماییانەیان دەبینی کە ئاگرەکە لەسەر دیوارەکەی بەرامبەریان دروستیکردبوو.

ئەگەر زیندانییەکانمان ئازاد بکردایە بۆ ئەوەی ئەشکەوتەکە

بەجێبهێڵن، ئەوا رووبەرووی تیشکە بەهێزەکانی رووناکی دەرەوە دەبوون و بەمشێوەیەش نەیاندەتوانی تەنانەت تارمایی ئەو شتانەش ببینن کە پێشتر لە ناو ئەشکەوتەکەدا دەیابینیی و لەسەری راهاتبوون، پرسیارەکە لێرەدا ئەوەیە، ئایا بەمشێوەیە باشە یان زیندانییەکان هەر لەناو ئەشکەوتەکەدا بمێننەوە؟!

ئەگەر فشارمان بخستایەتە سەر زیندانییەکان کە دەبێت بێنە پێشەوەو لەبەر رۆشنایی رووناکی ئاگرەکە سەیری شتەکان بکەن، ئەوا بە دڵنیاییەوە چاوەکانیان ئازاریان دەکێشا و رایاندەکرد و دووبارە دەگەڕانەوە سەیری سێبەری تارمایی شتەکانیان دەکرد، چونکە بەمشێوەیە ئاسانتر و باشتریش شتەکانیان هەست پێدەکرد تاوەکو لەبەر رۆشنایی رووناکی ئاگرە بەهێزەکە. جێگەی ئاماژەیە ئێستا زانستی نوێ، راستیی و دروستیی ئەم تێزەی ئەفلاتونی سەلماندووە.

ئەگەریش بە زۆر بیانبەینە دەرەوەی ئەشکەوت□ک□ و بیانخەینە بەردەم خۆرەتاوەکەوە، ئەوا زیاتر ئازار دەکێشن و هەوڵیش دەدەن را بکەن، چونکە ناتوانن هەروا بە ئاسانی خۆیان لەسەر ئەم رەوشە نوێیە بگونجێنن.

ئەوان پێش ئەوەی هەقیقەتی جیهانی نوێ ببینین، دەبێت بە هێواشیی لەسەر واقیعە نوێیەکە خۆیان بگونجێنن، سەرەتا بە ئاسانی دەتوانن تەنها تارمایی شتەکان ببینن و لەسەریشیان رابێن، پاشانیش بەئاسانی دەتوانن وێنەی مر□ق و درەختەکان لەسەر ئاوەکە ببینن، هەروەک چۆن ئێمە وێنەی خۆمان لەبەرامبەر ئاوێنەدا دەبینینەوە.

پاشانیش دەتوانن هەموو شتەکانی تر وەکو خۆیان ببینین، درەختەکان، رووبارەکان، بال□ندەکان، شتی تریش. دەتوانن سەریان بەرز بکەنەوە و تەماشای رۆشنایی ئەستێرەو مانگ بکەن، لە کۆتاییشدا دەتوانن بە رۆژی رووناک سەیری خۆرەتاو بکەن، لێرەشەوە ئیتر بە تەواوەتی هەموو شتەکان ببینن و چاوەکانیان بە رووناکی تێکنەچن.

درککردن بە هەقیقەت

سێبەرەکانی کە لە سەر دیوارەکە بوون، هەقیقەتیان دەشاردەوەو هەقیقەتی راستەقینە نەبوو، وەکو ئەو وێنەیەی کە ل□ گ□قار و درامای تیڤییەکان و فیلمە سینەماکاندا هەیە. بەهەمان شێوەش ئێمە زۆر مەزهەب و هزر هەیە رووی راستەقینەیان نابینین، بەڵکو تەنها سێبەرەکانیان دەبینین، ئەمەش بەهۆی لایەنگریمان بۆیان و هەروەها بەهۆی بوونی کۆتوبەندی نەریتەکانمان.

تێگەیشتنەکانمان بۆ چاکە و خراپە، یەخسیری پەروەردە ئاینییەکەمانە. جیاوازییە رەگەزیی و ئاینیی و ئێتنییەکان، رەگوریشەی دەگەڕێتەوە بۆ پەروەردە هەڵەکەمان لەسەردەمی منداڵیدا.

بە ئازادبوون لەو کۆت و زنجیرانە و دەرچوون بۆ جیهانی دەرەوە، پەروەردە و فێرکردنێکی باش هاوکاریمان دەکات، بەداخەوە هەمووشمان لەمەدا هەژارین. هەروەکو چۆن زیندانەکان لەسەر ئەوە راهاتوون کە سەرەتا تارماییەکان ببینین، بۆیە دەبێت بە هێواشی خۆیان لەسەر بینینی رۆشنایی رابهێنن و بەیەکجاریش ناتوانن ئەوە بکەن.
کاتێک زیندانییەک کە ئازاد بووە و بیەوێت بگەڕێتەوە بۆ ئەشکەوتەکە بۆئەوەی هاوڕێکانی رزگار بکات و رێگەی راستییان پێ پیشان بدات، ئەوا لەلایەن هاوڕێکانییەوە رووبەرووی بەرەنگاری دەبێتەوە، چونکە ئەو کەسە دەیەوێت لەو وەهمەی کە ئەوان لەسەری راهاتوون و باوەڕیان پێیەتی، بێبەشیان بکات، ئەمەش زۆرجار ژیانی ئەو کەسە دەخاتە مەترسییەوە، چونکە پێدەچێت هەوڵی کوشتنی بدەن.
ئازادکردنی زیندانییەکان لەو تاریکیی و درۆ و ناڕاستییەی کە تێیدا دەژین، لەگەڵ ئەوەشدا کە ئەمە وەکو گەشتێکی قورس و دژوارە بە ناو رووناکیی و گەرمی هەقیقەت، بەڵام ئەمە ببووە مەرام و ئامانجی سەرەکی زۆربەی فەیلەسوف و بیرمەند و پێشەوایانی جیهان لە مێژوودا. دیارە لەمەدا ئەفلاتون مەبەستی تەنها دەستەواژەیەکی وێژەیی و خەیاڵییەکی شاعیری نییە، بەڵکو زیاتر مەبەستی فکرەکەیە.

دوو جیهانی جیاواز

ئەفلاتون جیاوازی دەکرد لە نێوان ئەو جیهانەی کە بەهۆی هەستەکانمانەوە هەستی پێدەکەین و ناوی لێناوە «جیهانی هەستپێکراو»، لەگەڵ جیهانێکی مەعقوڵ کە ناویلێناوە «جیهانی بەها باڵاکان» هزرە نەگۆڕە ئەزەلییەکان. ئامانجی سەرەکیشی لەم تێزە ئەوە بوو، رەتدانەوەو دژایەتییکردنی فەیلەسووفە سەفساتییەکان بوو، چونکە ئەوان پێیان وابوو کە مەعریفە شتێکی جێگیر نییە و هەمیشە لە گۆڕاندایە و تەنها پشت بە هەستەکانی مرۆڤ دەبەستێت کە ئەویش لە گۆڕانی بەردەوامدایە.
ئەو شتانەی کە ئێمە هەستی پێدەکەین و لە دەوروپشتمانن، لە سیما تایبەتییەکانیاندا جیاوازن، بەڵام لە هەمانکاتیشدا هەندێک شتی هاوبەشیشیان لە نێوانیاندا هەیە. بۆ نموونە راستە زەید» لە «عەبید» لە یەکتری جیاوازن، بەڵام لە هەمانکاتیشدا کۆمەڵێک شتی ئینسانی پێکەوە گرێیان دەداتەوە و هاوبەشن لەگەڵ یەکتریی. ئەمەش مرۆڤایەتییە، ئەو شتێکی نەگۆڕە، هەرچەندە ئەو شتێکیشە کە هەستی پێناکرێت.
ئەمەش ماکی مرۆڤە کە تەنها لە رێگەی عەقڵەوە دەتوانیت هەستی پێبکەیت و بوونی بناسیتەوە. مرۆڤ شتێکە لە ناودەچێت و جەستە و رەوشی دارایییشی لە گۆڕانی بەردەوامدایە، بەڵام ئینسانییەتی یان «

بەها باڵاکانی، « وەکو خۆی دەمێنێتەوە و شتێکی ئەزەلییە و ناگۆڕێت و لەناوناچێت. لە هەمانکاتیشدا هەمووشتێکی ناو جیهانی هەستپێکراو « بەهای باڵا» ی خۆی هەیە لەناو جیهانی مەعقوڵدا، هەروەها شتە جوانەکان بەهای باڵای خۆیان هەیە لەناو جوانناسیدا، بەهەمانشێوە بەهای باڵا هەیە بۆ فەزیلەت و خێر و چاکە، ئەمانە بوونی هەقیقین. دەتوانین بەمشێوەیە روونیبکەینەوە، بە نموونە گوڵ لەناودەچێت و نامێنێت، بەڵام جوانی گوڵەکان دەمێنێتەوە ئەوەش بوونی هەقیقییە.

ئەفلاتون تیۆری مەعریفەی خۆی لەسەر بنەمای « بەها باڵاکان» بنیاتناوە. ئەو پێی وایە کە بوونی هەقیقی واتە بوونی « بەها باڵاکان» بەڵام بوونی هەستپێکراو، هەستەکی ساختە و درۆیە.

مەعریفەی هەقیقیی

مەعریفەی هەقیقیی کە دەکرێت پشتی پێببەستین، لە ڕێگەی عەقڵەوە دەستمان دەکەوێت، بەڵام مەعریفەی هەستپێکراو، تەنها دەمانگەیەنێتە وەهم و ساختە، چونکە ئەمان پشت بە هەست دەبەستن کە ئەوانیش سنوورێکی دیاریکراویان هەیە لە توانا و هەمیشەش لە گۆڕاندان و لەناودەچن. ئەزموونیش، تەنها بەرەو گومان و باوەڕبوون دەمانبات، کە ئەمەش ناتوانێت بگاتە ئاستی مەعریفەی هەقیقی.

کاتێک بە چاوەکانمان تیشکێکی بچووک لە ئاسمانەوە دەبینین، وا هەست دەکەین کە ئەوە تەنها ئەستێرەیەکە، بەڵام ئەگەر بە تەلیسکۆپێکی نوێ سەیری بکەین، دەبینین کە ئەو تیشکە بریتییە لە کۆمەڵێک ئەستێرە کە زۆر لە ئێمەوە دوورن و ژمارەیان دەگاتە سەدان ملیۆن ئەستێرە.

کاتێکیش بە چاوەکانمان سەیری تەنها دڵۆپێک باران دەکەین، وا هەست دەکەین کە ئەمە زۆر پاکە و بۆ خواردنەوە دەشێت، بەڵام ئەگەر ئەم دڵۆپە بخینە ژێر مایکرۆسکۆپەکەوە، ئەوا هەزاران گیانلەبەری زیندووی تێدا دەبینینەوە، کە دەجووڵێن و مەلە دەکەن و زاوزێ دەکەن و بەدوای نێچیری خۆیاندا دەگەڕێن، کاتێک سەیریان دەکەیت، جیهانێکی ترە لە گیانلەبەران و زیندەوەران.

ئەمەش مانای وایە کە بۆچوونەکانی ئەفلاتون لەبارەی هەستەکانەوە راست دەرچوون. ئەمەش ڕێگەیەکی گریمانەییە بۆ زانینی تارمایی مەعریفەی هەقیقیەت، بەڵام ناتوانێت بمانگەیەنێتە خودی هەقیقەت.

پاشان ئەفلاتون مەعریفەی « ئەپستیمۆلۆژیا» ی بۆ چوار بەش دابەشکرد کە ئەوانیش بریتین لە : 1- هەستکردن، مانای بینین و گریمانەکردن، کە ئەمەش مانای هەستکردنە بە جەستە و تارماییی شتەکان.

2- گومانکردن، بە مانای باوەڕبوون. کە ئەمەش دەبێتە هۆی

دروستبوونی دوودڵی، کە ئەویش بەرەو ئەوەمان دەبات کە ئەمە بەدوای زانستدا بگەڕێین.
3- بەڵگەهێنانەوە و تێگەیشتن، کە لەمەشدا پشت بە رێچکەی ماتماتیکی ببەستێت بە چارەسەرکردنی کێشەکان.
4- عەقڵانییەت، ئەمەش مانای هەستکردنە بە ماک و کرۆکی شتەکان، کە ئەمەش دوایین پلەی مەعریفەیە.
ئەگەر هەستە گۆڕاوەکان ببنە هۆکارێك بۆ مەعریفەی هەقیقەت، ئەوا دەبێت بەدوای ئەڵتەرناتیفێک بگەڕێین بۆئەوەی پشتی پێببەستین بە بوونی « بەها باڵاکان» مرۆڤیش کاتێک دەتوانێت بگاتە « بەها باڵاکان» کە تێکەڵی بوونی بێت.
بۆیە ئەفلاتون پێی وایە کە مرۆڤ نەفسێکی موجەردە و لە جیهانی « بەها باڵاکان» دا دەژی، پێش ئەوەی دابەزێتە ناو جیهانی هەستپێکراو. مرۆڤ لە ژیانی پێشوویدا دەیتوانی درک بە زانین و مەعریفەی « بەها باڵاکان» بکات، هەربۆیە پێویستە مرۆڤ هەوڵ بدات ئەو مەعریفەیەی بیربکەوێتە لەبارەی « بەها باڵاکان» کە پێشتر زانیوویەتی یان درکی پێکردووە.
لە یەکێک لە دانیشتنەکانی لەژێر ناونیشانی « مینو» کوڕی کۆیلەیەکیان هێنا کە پێشتر هیچ نەیخوێندبوو «نەخوێندەواری بووە،وک.» ئەو وای لە کوڕەکە کرد کە بابەتێکی ماتماتیکی ئاڵۆز چارەسەر بکات، ئەمەش لە رێگەی وەڵامدانەوەی پرسیارەکانی سوکرات بە « بەڵێ یان نەخێر».
لەمەوە ئەفلاتون گەیشتە ئەو دەرئەنجامەی کە ئەو کوڕە پێشتر هەر لەسەرەتاوە وەڵامی پرسیارەکانی زانیوە، بەڵام نەیزانیوە کە دەیزانێت. ئەو پێی وابوو کە مەعریفەی هەقیقی لە ناخەوەیە، لە « نەفس» . مرۆڤ ئەو شتانەی لەبیردەچێتەوە کە دەیزانێت، لە تەواوی ژیانیدا مرۆڤ لەناو ناخی خۆیدا دەگەڕێت بە دوای ئەو مەعریفەیەی کە پێویستییەتی.
مەعریفە لای ئەفلاتون مانای کۆکردنەوەی ئەو زانیاریانەیە کەلەناو ناخی مرۆڤدا هەیە، هەرئەمەش دەبێتە سەرچاوەی سەرەکی و ئیلهامبەخشین، بۆ زانای دەروونناسی نەمساوی ناسراو سیگمۆند فرۆیدا کە چەمکی « عەقڵی ناوخۆی» ی داهێنا.

میتۆدی مەعریفە

میتۆدی مەعریفەی ئەفلاتون، پشت بە تیۆری « ئەنترۆپۆلۆژیا» دەبەستێت، ئەمەش پێی وایە کە نەفسی مرۆڤ بوونێکی سەربەخۆیی هەیە و لە جەستەی جیایە. بەستنەوەی « رۆح، جیهانی باڵا» بە جەستەوە دەبێتە هۆکاری سەرەکی بۆ هەموو خراپە و رەزیلەیەک. وەهم و

بەدگومانیی و نەزانینی مەعریفەی هەقیقی، هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ کەنتڕۆڵکردنی هەستەکان لەلایەن ڕۆحەوە.
کرۆکی مرۆڤ بریتییە لەو ڕۆحە موجەردەی کە لەناو جیهانی « بەهای باڵا» دا دەژی، پێش ئەوەی بێتەوە خوارەوە بۆ ناو جیهانی هەستپێکرا و بەستنەوەی بە جەستەوە.
جەستە بریتییە لە دیوارێکی گەورە کە ڕێگە لە ڕۆح دەگرێت بۆ ئەوەی نەگاتە مەعریفەی ڕاستەقینە، هەروەها ڕێگریشی لێدەکات کە فەزیلەت بەدەستبهێنێت.
ئەفلاتون ڕۆح بەسەر چەند ئاستێکی جیاوازدا دابەش دەکات کە ئەوانیش بریتین لە : ڕۆحی غەریزەیی، ڕۆحی شەڕەنگێزیی، ڕۆحی عەقڵانییەت.
مرۆڤی چاکەخواز ئەو مرۆڤەیە کە دەتوانێت باڵانسێک لەنێوان ڕۆحە جیاوازەکاندا دروستبکات، بەشێوەیەک کە هیچ کامیان سنووری ئاستی ئەوی تریان نەبەزێنێت.

ئەخلاق

ئەفلاتون فەزیلەت بە مەعریفە دەبەستێتەوە، ئەو کەسەی کە کارێکی شەڕەنگێزی دەکات، ئەو کارە دەکات چونکە نازانێت، یان بە واتایەکی تر سەرچاوەی شەڕەنگێزی» جەهلە». ئەمەش مانای ئەوەیە کە تەنها عەقڵ سەرچاوەی ئەخلاقە. هەربۆیە تێڕامان» تأمل» و فەرامۆشکردنی جەستە، ڕێگایەکە بۆ گەیشتن بە مەعریفەی هەقیقەت و ئەخلاقی جوان.

سیستمی دیموکراسیی و حوکمی زۆرینە

لەپاش شکستی ئەسینایەکان لە جەنگیان لە دژی ئەسپارتە و سەرکوتکردنی ئەو شۆڕشەی کە سوکراتییەکان» هەوادارانی سوکرات» ڕابەرێتیان دەکرد، جارێکی تر سیستمی دیموکراسی دەگەڕێتەوە بۆ ئەسینا، دواتریش سوکرات دەستگیردەکرێت و حوکمی ژەهرخواردنی دەردەکرێت.
لەپاش لە سێدارەدانی سوکرات ، ئەفلاتون لە ترسی دەستگیرکردنی لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە، ئەسینا بەجێدەهێڵێت و رادەکات، لەو کاتەدا تەمەنی 28 ساڵ بووە. هەربۆیە لەوکاتەدا گەیشتە ئەو قەناعەتەی کە سیستمی دیموکراسیی و حوکمی زۆرینە، هۆکاری سەرەکی بوون بۆ کوشتنی سوکرات، هەروەها هۆکاری هەموو ئەو کارەسات و بەڵایانە بوون، کە بەسەر ئەسینا هاتووە.پاش گەڕان بە وڵاتان و خوێندنەوەی فەلسەفەیان و چوونە ژێر کاریگەریان، لە تەمەنی چل ساڵیدا گەڕایەوە بۆ ئەسینا.
ئەفلاتون پێی وایە زۆرینەی خەڵکی، ناتوانن درک بە بەرژەوەندیی باڵای دەوڵەت و بەرژەوەندیی هاووڵاتیان بکەن، ئەمەش لەبەرئەوەی

کە زۆرینەی خەڵکی لە رووی مەشق و راهێنان و خوێندن و حیکمەتی باش بە گەیشتن بە مەعریفەی هەقیقەت و جیاکردنەوەی لە نا هەقیقی «نەراستیی» لاوازن. زۆرینەی خەڵکی تەنها گرنگی بە بەرژەوەندیی تایبەتی خۆیان و هەست و خواستە راستەوخۆکانیان دەدەن. تەنهاش سۆزە لاوازەکانیان دەیانجووڵێنێت، هەرئەمەش وا دەکات کە تاک ببێتە قوربانییەکی ئاسان بۆ دیماگۆگییەت.
لە سایەی دیموکراسیی و حوکمی زۆرینەدا، خەڵکانی شەڕەنگێز، رابەرێتی خەڵکی کوێر دەکەن، هێزە زاڵم و خراپەکان، خۆیان دەبەستنەوە بە کاروانی جەهل و دەبەنگیی. زۆرینەی خەڵکی کاتێک گوێیان لە دەنگی دەهۆڵێک دەبێت، یەکسەر بە بێ عەقڵ و بیرکردنەوە دوای هەموو شتێک دەکەون کە روو دەدات. بەڵام ئایا هەمانشت لە وڵاتانی عەرەبی روونادات؟!

ئەفلاتون و سیستمی حوکمڕانیی

ئەفلاتون متمانەی بە سیستمی دیموکراسی نەما بوو. هەربۆیە دواتر تیۆری «پادشای فەیلەسوف» یان فەیلەسوفی پادشای داهێنا، یان دیکتاتۆرێکی عادل هەروەکو ئیمام محەمەد عەبدە ناوی لێناوە.
پادشای فەیلەسوف، مەعریفەی هەقیقەتی بە دادوەری هەیە و دەشتوانێت چاکسازیی لە شێوازی حوکمڕانی بکات. هەتا وەکو پادشایەکی فەیلەسوف یان فەیلەسوفێک نەبێتە پادشاو حاکم، کۆمەڵگەی دادوەر دروست نابێت، ئەفلاتونیش تەواوی ژیانی بۆ ئەم مەسەلەیە تەرخان کردووەو کاری بۆ کردووە. ئەفلاتون دەوڵەت لە کۆمارەکەیدا، وەکو «تاک» دادەنێت و سەیری دەکات، هەروەک چۆن تاک «مرۆڤ» لە سێ بەش پێکهاتووە کە ئەوانیش: جەستە، سۆزەکان، عەقڵ. دەوڵەتیش لە سێ بەش» چین» پێکهاتووە، کە ئەوانیش بریتین لە :
چینی بەرهەمهێن، کە ئەوانیش زۆرینەی کۆمەڵگە پێکدەهێنن. چینی سەربازەکان، چینی حوکمڕان یان پاسەوانەکان، کە لەمانیشەوە فەیلەسوف یان حاکم بەرهەم دێت. پاشان لە کتێبەکەیدا باسی چۆنێتی هەڵبژاردنی چینی حوکمڕان لەناو چینەکانی تردا دەکات، هەروەها چۆن دەبێت ئەو چینە بە ماوەی چەندین ساڵ مەشق و راهێنانیان پێبکرێت، هەتاوەکو لە رووی رۆحیی و نەفسییەوە بگاتە ئاستی «کامڵبوونی تەواوەتیی».
کاتێک ئەو کەسانە دەگەنە تەمەنی پەنجا ساڵی، پاشئەوەی کە هەموو مەشق و راهێنانەکان بە سەرکەوتوویی تەواو دەکەن، ئەوا دواتر بۆیان هەیە کە ببنە ئەندامی چینی حوکمڕان یان پاسەوان.
ئەم چینە بۆیان نییە کە خاوەنی هیچ جۆرە سامانێک بن، هەروەها بۆیان نییە کە ژن بهێنن و خێزان دروست بکەن، هەروەها نابێت

ئاڵتون و زیو و سامانیان هەبێت. بە کۆمەڵ دەژین و وەکو سەربازەکانیش پێکەوە نان دەخۆن، ژیانی سێکیش تەنها بۆ باشترینیان دەبێت کە لە رووی جەستەیی و عەقڵییەوە لە هەموویان باشترن، ئەمەش تەنها بە ئامانجی لەدایکبوونی باشترین جۆری منداڵی زیرەک و ژیر.» واتە تەنها ئامانج لە کردەی سێکسیی و جووتبوون، لەدایکبوونی باشترین و زیرەکترین منداڵە،و.ک».

ئەو منداڵانەش دەبێت لە خێزانەکانیان جیابکرێنەوە و بەپێی سیستمێکی تایبەتی پەروەردە بکرێن، کە ئامانج لێی ئامادەکردنیانە بۆ ئەوەی لە داهاتوودا کاتێک گەورە دەبن، ببنە فەیلەسوف و حاکمی وڵات. لەبەرامبەردا چینەکانی تری کۆمەڵگە، بۆیان هەیە ژیانی ئاسایی بژین و ژنبهێنن و خێزان دروستبکەن و مافی موڵکداریی و میراتگیریان هەبێت.

کۆمارەکەی ئەفلاتون، کۆمارێکی دیموکراسی نییە، تاک لە سایەی دەوڵەتێکی دیکتاتۆریدا دەژیی و ئەو دەوڵەتەش بە شێوەیەکی شمولی مافی پەروەردەکردن و چاودێریکردنی هاووڵاتیانی هەیە ، ئەفلاتون پێی وابوو کە ئەم جۆرە حوکمڕانییە و کۆمارەکەی لەسەر بنەمای مەعریفەی راستەقینە بنیاتنناوە. لەسەر بنەمای دادوەریی رەها» مطلق» دروست بووە. ئەفلاتون کۆمارەکەی لەسەر بنەمای رەگەزپەرستیی یان هێز یان سامان بۆ چینێکی دیاریکراو دروست نەکردبوو، هەروەک چۆن لە سیستمی کۆمۆنیستیدا هەیە، هەروەها لەسەر بنەمای تاکیش دروستی نەکردبوو، هەرو□کو چۆن فاشیزم باوەڕی پێیەتی. ئەفلاتون کۆمارەکەی لەسەر بنەمای مەعریفەی هەقیقی دروستکردبوو. پاشتریش ئەو دەوڵەتە مافی دەسەڵاتی رەهای هەیە، چونکە ئەمە ل□ بەرژەوەندیی تاکە» هاووڵاتییە».

بەڵام با لێرەدا ئیستێک بکەین و بپرسین، ئایا هەموو حاکمێکی ملهوڕ و دیکتاتۆرێک کە خاوەنی دەسەڵاتی رەها یە، ئەویش پێیوانییە کە تەنها ئەو دەزانێت مەعریفەی راستیی چییە، هەرئەمەش دەبێتە بیانوو بۆ دەسەڵاتە دیکاتۆری□کەی بەسەر گەلەکەیەوە؟

ئایا هەقیقەتێکی رەها بوونی هەیە وەکو ئەفلاتون دەڵێت؟ لەکاتێکدا هیچ هێڵێکی راستەوخۆ لەنێوان دوو خاڵدا نییە، چونکە تیۆری رێژەیی گشتی پێیوایە هیچ هێڵێکی راستەوخۆ نییە بەهۆی چەمانەوەی بۆشایی، ئەوەی کە تەنها هەیە، بوونی دوو کەوانەیە. لەلایەکی ترەوە چ گرەنتییەک هەیە کە چینی حوکمڕان یان چینی پاسەوانەکان کە وەکو ئەفلاتون ناوی لێناون، تووشی گەندەڵیی و خراپی بەکارهێنانی دەسەڵات نابن.

پاشان ئەی کێ چاودێریی پاسەوانەکان بکات؟ کێش بۆی هەیە لێپرسینەوە و لێپێچینەوە لەگەڵ پاسەوانەکاندا بکات، کاتێک

گەندەلیی یان رێگەیان هەڵە کرد؟ پاشان ئەی چۆن دەتوانین لایبەرین، کاتێک کە دەستیان کرد بە دزین و تاڵانیی و چەوساندنەوە و زوڵمکردن لە خەڵکیی و پاشانیش نەوەکانیان کرد بە جێگرەوەی خۆیان و دەسەڵاتی دیکتاتۆری خۆیان رادەستی منداڵەکانین کرد.
بەڵام ئاخۆ ئەمە خەوشێک نییە لە فیکری ئەفلاتون؟ هەربۆیە فەیلەسوفی مەزنی بەریتانی « ئەلفرید نۆرس وایهید دەڵێت: مێژووی فەلسەفە تەنها بریتییە لە قسەکردن و شر□ڤکردن و سەرنجدان لە کتێبی کۆماری ئەفلاتون.

سەرچاوە:
محمد زکریا توفیق. افلاطون. سایتی الحوار المتمدن. www.ahewar.org

---

کارەکتەرسازی لە نێو ڕۆماندا.. گۆران سەباح

خوای گەورە شێوەی ئادەمی لە قوڕ دروست کرد، ماوەیەک لێی گەڕا، دواتر ڕوحی تێ خست. تۆ بڵێی هەروا، بێ بیرکردنەوە و پلان، ئادەمی دروست کردبێ؟ بێ شک، نا. ڕاستە (کون فیکون)ە، بەس دروستکردنی ئادەم پڕۆسەیەک بوو.
ڕۆمانووسیش خالقە، کارەکتەر دروست دەکات. بێو پڕۆسەکە بێ پلان، بیرکردنەوە و لەخۆو□ ب□□ت، کارەکتەرەکان دوور د□ب□ن لە ڕاستی، خوێنەر باوەڕیان پێ ناکات. ئەمەش ڕۆمانەکە کرچ دەکات.
زۆربەی ڕۆمانەکان لەبارەی خەڵکن. توخمەیلی ڕۆمان (پڵۆت، □وداو، سێتینگ، هتد) لە پێناو کارەکتەرەکان دروست دەبن. لینکی خوێنەر زێتر لەگەڵ کارەکتەرە. هێندەی کارەکتەر لە هزری خوێنەردا دەمێنێتەوە، هێند□ □وداو و کات و شوێن نامێننەوە.
هەر کارەکتەرێک لە مێشکی خوێنەردا مایەوە، واتە باش هاتووەتە دروستکردن. بۆ نموونە، هاری پۆتەر، جۆکەر، ئایرن مان، مولازم تەحسین، مانی و ئاهی لە ڕۆمانی میدیا، هتد.
پێش باسکردنی تەکنیکی دروستکردنی کارەکتەر، با باسی جۆرەکانی کارەکتەر بکەین. دیاریکردنی جۆری کارەکتەر مشتومڕی لەسەرە (بێرناردۆ، ٢٠١١)، بۆیە کراونەتە چەند پۆلێک:

پۆلی یەکەم

ناسراوە بە (١٢) جۆرەکە (هۆک، ٢٠١١). دەروونناسی سویسری کارل جەنگ، بیردۆزناسی ئەمریکی جۆزف کامپێل و چەندان نووسەر و سیناریست لەسەری کۆکن:

١- دڵدار (lover): دڵ ڕێبەری ئەم جۆرە کارەکتەرە دەکات. هێزەیلی ئەم کارەکتەرە ئەمانەن: سۆز، خۆشەویستی، قەناعەت، لایەنی مرۆیی. خاڵی لاوازیان ئەمانەن: ساویلکە و نائەقڵانی. بۆ نموونە: مەم و زین، ڕۆمیۆ و جولیێت.

٢- پاڵەوان: ئەم کارەکتەرە فریادڕەسە. شکۆمەند، بەهێز، بەغیرەت و کۆڵنەدەرە. خاڵی لاوازی ئەوەیە بەتام متمانەیان بەخۆیانە و لە هیچ شتێک سڵ ناکەنەوە. بۆ نموونە: ئاکیلیس؛ (هێرۆ) لە ڕۆمانی فریشتەی دۆزەخ.

جۆرەکانی سێ تا ١٢ ئەمانەن: ساحیر، یاخی، گەڕۆک، دانا، بەریئ، دروستکەر، حاکم، خەمخۆر، ڕەشوڕووت، نوکتەچی.

پۆلی دووەم

حەفت جۆرە کارەکتەر هەن بەپێ ئەو ڕۆڵەی پێیان دەدرێت لە گێڕانەوە (سمیس، ١٩٩٥):

یەکەم: پڕۆتاگۆنیست: واتە کارەکتەری سەرەکیی چیرۆکەکە.

دووەم: ئەنتاگۆنیست: واتە خراپەکار لە چیرۆکەکە.

سێیەم: جێی بایەخ و خۆشەویستی: واتە ئەوەی پڕۆتاگۆنیست لای گرنگە و خۆشی دەوێت.

چوارەم: متمانەپێکراو: واتە ئەو کەسەی پڕۆتاگۆنیست متمانەی پێ دەکات، هاوکاری پڕۆتاگۆنیست دەکات.

پێنجەم: دیوتراگۆنیست (dueteragonist): هەندەی پڕۆتاگۆنیست گرنگە، بەڵام چیرۆکەکە لەبارەی ئەو نییە.

شەشەم: تەشیەری (Tertiary): کارەکتەری لاوەکین و لە دیمەنێک یان ڕووداوێک زۆر گرنگن.

حەفتەم: فۆیل (foil): ڕێک پێچەوانەی پڕۆتاگۆنیستن و کێشەی بۆ دروست دەکەن.

پۆلی سێیەم

ئەم پۆلە لە پێنج جۆرە کارەکتەر پێک هاتووە (هۆفمان، ١٩٩٦). لەسەر بنچینەی گۆڕان و نەگۆڕانی کەسەکان ناویان لێ دەنرێت.

١- گۆڕاو (dynamic): ئەم کارەکتەرە گۆڕانی بەسەردا دێت. سەرەتا ترسنۆکە، دواتر ئازا دەبێت؛ سەرەتا ڕەشبینە، دواتر گەشبین دەبێت.

٢- قابیلی گۆڕان (Round): ئەم کارەکتەرە نێزیکە لە کارەکتەری گۆڕاو، بەڵام هەر لە سەرەتاوە پێیوە دیارە کە دەتوانێت بگۆڕێت و کارێک بکات.

□- جێگیر (static): ئەم کارەکتەرە لە سەرەتاوە تا کۆتایی ناگۆڕێت. هەندی جار پێی دەگوترێ فلات کارەکتەر.
□- دامەزراو (stock): کارەکتەرێکی نموونەییە و کۆمەڵێک سیفەتی نەگۆڕی هەیە.
□- سیمبولی (symbolic): نوێنەرایەتی تێمایەک یان مانایەکی گەورەتر لە خۆیان دەکەن.

چۆن کارەکتەری باش دروست بکەین؟

بۆ دروستکردنی کارەکتەرێکی لەبیرنەکراو، کارەکتەرێک خوێنەر ل□گ□□□ی بژی، خوێنەر باسی بکات، دەبێ کارەکتەر ڕاستی بێت (بێرنارد، ٢٠١١). کارەکتەری ڕاستی ڕابردووی هەیە، هەست و سۆزی هەیە، خال□ی لاواز و بەهێزی هەیە، سیفەت و خەوشی هەیە (هۆک، ٢٠١١). دەتوانین ئەم تەکنیکانەی خوارەوە ڕەچاو بکەین بۆ دروستکردنی کارەکتەری ڕاستی (مێلیسا، ٢٠٢١):

یەکەم: دیالۆگ

هەر کەسە و بە جۆرێک قسە دەکات. ستایلی قسەکردنی من جیایە لەگەڵ هەر حەفت ملیارەکەی تر. کەواتە دەبێ کارەکتەرەکانت ستایلی خۆیان هەبێت. بۆ نموونە، سەیری ڕۆمانی مر□قی هەرزان بکە، شووشە و سامی و ڕام و مێتال و ئیمام حەکیم ستایلی تایبەتی خۆیان هەیە، لە یەک ناچن کاتێ قسە دەکەن.

دووەم: ناو

ناوی کارەکتەر پەیامە. ناوێک نییە و بەس، بگرە پەیامێکی لە پشتە. ناو دەبێ لەگەڵ کەسایەتیی کارەکتەر بێتەوە. بۆ نموونە، (هەڵۆ) لە ڕۆمانی فریشتەی دۆزەخدا ناوێکە پڕ بە پێستی کارەکتەرەکە. شووشە ناوێکە پڕ بە پێستی کات و شوێن و کەسایەتییەکەی. دەکرێ ناوی پاڵەوانەکەت (عەبدولمەجید) بێ؟

سێیەم: جەستە

باڵا، ڕەنگی پرچ، چاو، قەبارەی لوت، شێوازی ڕۆیشتن و ستایلی جل، هتد. کارەکتەر بەمانە دێتە ناسینەوە. دەبێ بەپێی پێویست هەندێ لەو سیفەتانە وەسف بکرێن.

چوارەم: ڕابردوو

هەر کارەکتەرێک ڕابردووێکی هەیە. ڕەنگە ئەزموونی هەبێ. دەبێ لە شوێنێک، بەپێی پێویست، باس لە ڕابردووی کارەکتەر بکرێت.

پێنجەم: ئامانجی کارەکتەر

هەندێ جار تەواوی ڕۆمانەکەت بەندە بە ئامانجی کارەکتەرەکەت. نا□□وونی ئامانجی کارەکتەر گێڕانەوەکە بێتام دەکات.

شەشەم: خال□ی لاواز و بەهێز

ئەگەر کارەکتەرێک هیچ خاڵێکی لاوازی نەبێت، واقیعی نییە. سەیری شووشە، پاڵەوانی ڕۆمانی مرۆڤی هەرزان، بکەن: سەقەتە، دەترسێ، دەگریێ، هتد.

حەفتەم: خێزان و هاوڕێ

هیچ مرۆڤێک نییە هاوڕێیەکی یان ئەندامێکی خێزانەکەی کاریگەری لەسەر نەبێت. دەبێ ئەوانە باس بکرێن.

هەشتەم: ئەرک

ئەرکی کارەکتەرەکەت چییە؟ کاری چییە؟ چی دەکەن بۆ بژێوی ژیانیان؟

نۆیەم: کێشەی کارەکتەر

هەندێ بەربەست هەن لە ژیانی هەر یەکێکماندا. دەبێ ئەوانە ئاوێتەی گێڕانەوەکە بن.

دەیەم: توانا و توانست

هەموو کەسێک لە شتێک زۆر باشە، توانای لە شتێکدا هەیە. دەبێ ئەمە ڕەنگ بداتەوە لە چیرۆکەکە.

یازدەم: سیفەت و تەبیعات و خووەکان

هەیە لە سەری بدەن ناوکی سەمون ناخوات. هەیە هەموو بەیانیان سەعات پێنج بەخەبەرە. هەیە بە گەرما تەک دەچێت، هەشە تەقەی سەری دێت. دەبێ شارەزای کارەکتەرەکەت بی.

دوازدەم: ترس

هەموو کەسێک لە شتێک یان چەند شتێک دەترسێت. کارەکتەرەکەت لە چی دەترسێت؟ چی بەسەر دێت کاتێ ڕووبەڕووی ترسەکەی دەبێتەوە؟

سەرچاوەکان

Bernardo, K. (2011). Types of Characters in Fiction. Vancouver, Canada: Colin Welch Teaching Resources

Hauke, Christopher; Alister, Ian (2001). Jung and Film. Psychology Press.

Hoffman, Michael J; Patrick D. Murphy (1996). Essentials of the theory of fiction (2 ed.). Duke University Press, 1996. p. 36.

Donovan, M. (2021). Twelve character tips for fiction writers. Retrieved June 12, 2021 from https://www.writingforward.com/storytelling/12-character-writing-tips-for-fiction-writers

Smith, M. (1995). Engaging characters: Fiction, emotion, and the cinema. Oxford: Clarendon Press.

پەرداخەی ئاوەکەی تورکیا مەخەنەوە.. هەندرێن شێخ راغب

لە تورکیا، کێشەی کورد دوو باڵی هەیە، باڵی سیاسیو باڵی سەربازی. کورد لە دوو سەنگەرەوە خەریکی ململانەی توندبووە لەگەڵ دەوڵەت جیاواز لە پارچەکانی دیکەی کوردستان. چونکە کاتێك هێزەکانی ئەمە لە شاخ بوون، هێزی دیکە لەعێراق نەبوو لەناو پرۆسەی سیاسی نوێنەرایەتی ئاراستەی کێشەی کورد بکات، جگە لە هەندێ حزب و گروپی دروستکراوی بەعس خۆی. بەڵام لە تورکیا دۆخەکە جیاوازە، کورد هەم لە شاخەو هەمیش لە شار.

هەدەپە(پارتی دیموکراتی گەلان) باڵی سیاسی کێشەی کوردە لەناو تورکیا، ماوەی رابردوو زۆر گەشەی کرد، نەك بەربەستی یاسای هەڵبژاردنی بڕی، بەڵکو بووە سێیەم گەورە پارتی ناو هەموو تورکیاو 80 کورسی پەرلەمانی بەدەست هێنا. کاندیدی سەرۆکایەتیەکەشی کە صەلاحەدین دەمیرتاشی هاوسەرۆکیان بوو زیاتر لە 6 ملیۆن دەنگی هێنا. لەولاشەوە گەشەی باڵی سەربازی کورد کە پەکەکە نوێنەرایەتی دەکات لە رۆژئاوای کوردستان و شەنگال و باکوری کوردستان پێگەی خۆی گرت و چەکی نوێو پەنجەرەی نوێی دەستکەوت، بەتایبەت نزیکبوونەوەی ئەمریکا لە هەپەگە لەرێگای یەپەگەوەو دۆخی شەنگال و کوردانی ئێزیدی. ئەمەش هەم تورکیای هارکرد، هەمیش ئێرانی توشی دڵەڕاوکێ کرد. بۆیە تورکیا بەگەشەکردنی رەوای کێشەی کورد چی دیکە ئارامی نەما. پەلاماری عەفرین و رۆژئاوای کوردستانی دا، فشاری بۆردومانو ئۆپەراسیۆنی بۆ سەر ناوچەکانی پەکەکە دەست پێکرد.

بەڵام سیاسەتی یەکەمی لەناوخۆی تورکیا دەستپێکرد، ئۆپەراسیۆنی گەورەی یەکەمی لەروی سیاسی ئەنجام دا، کەوتە گیانی هەدەپە، هاوسەرۆك دەمیرتاشی خستە کونجی زیندان، دەیان پەرلەمانتاری خستە زیندان، هەزاران کادیرو ئەندامی هەدەپەی زیندانی کردوە. باڵی سیاسی کوردی خراپ خستە قەفەزەوە.

ئینجا دوای تەواوبونی ئۆپەراسیۆنی سیاسی، ئێستا ئۆپەراسیۆنی سەربازی دەست پێدەکات بۆ ئەوەی باڵی چەکداری کوردیش بکاتە ناو دەڵەکەوەو نەفەس بڕی بکات. کە ئەمەشی کرد، لەناو تورکیا کورد دەکاتە تەیرێکی مەعقول و دابەزیوو لە خواستەکانی. ئەوکاتە

پاکێجێك ئامادە دەکات بەناوی چارەسەری ئاشتی و سیاسی و کرانەوەی دیموکراسی، بەشێك لە مافی دیاریکراو دەداتە کوردی باڵ کراوو تەواوی رای گشتی نێودەوڵەتی و ئیقلیمی و شەقامی کوردی چەواشەدەکات. کوردی باڵکراویش دەسەڵاتی ئەوەی نا بێت تەنا نەت ڕوبەڕوی ئەم چەواشەکاریەش ببێتەوە.
ئینجا چی دیکە دەکات؟
بۆ هەرێمی کوردستان وانەی قەرەباغی ئەرمینیا ئەوەتا ل□ بەردەم کونەلوتی، تورکیا بەهەموو توانایەکیەوە پەلاماری دەوڵەتی ئەرمینیایداو هەرێمی قەرەباغی گەڕاندەوە دەست دەوڵەتی ئازەربایجان، کەسیش لەم دنیایەدا قسەیەکی نەکرد؟؟ ئەگەر هەرێمی کوردستان تەسلیمی عێراق یان بیخاتە سەر سنوری خۆی کێ قسە دەکات؟ ئەمریکاو روسیا؟ ئێران‌و عێراق؟ یان یەکیەتی ئەوروپا؟ کێشەکە جددییە تکایە بیری وردی دەوێت.
تورکیا ئاوی لەسەر عێراق گرتۆتەوە، کێ هەیە پێی بڵێ بۆ وا دەکەی؟ خەڵکی مەدەنی کردۆتە ئامانج و کەچی بە کورد دەڵێن تیرۆریست. بەداخەوە هاوکێشەی هێز لە ئەرزی واقیع دەیخواو کەس خۆی پیاو خراپ ناکات لەسەر کورد. عێراق دۆخێکی شلۆق و تێك شێلاوی هەیە، شیعەکان لێیان ئاڵۆزبووە، بەڵام ئەگەر هەرێمی کوردستان بە زەلیلی بکەوێتەوە دەستیان بۆ خراپە؟ ئینجا کێ هەرێمی کوردستان زەلیل دەکات ئەوە گرفتی ئەوان نیە؟.
ئەم نائومێدیە لە فراوانبوونی تورکیاو پان بوونی جەستەی تورکیا، بەشێکی پەیوەندی بەناوخۆی ماڵی کوردیەوە هەیە، هەرێمی کوردستان بۆڕی نەوتەکەی لەچنگی تورکیا یە، ئەمەش کارتێکی توندە بۆ لاوازکردنی هەڵوێستی هەرێمی کوردستان، هەرێمێك کێشەی موچەو دارایی هەیەو بازاڕی قلیشاوەتەوەو دۆسیەی نەوتی شکست خواردوەو نەوت دەکڕێ نەك بیفرۆشێ. تورکیا مەستی ئەم خراپیەی دۆخی کورد بووە.
ناڵێم دۆخەکە باشە، بەڵام ئەوەی لێی دڵنیام ئەوەیە داهاتوو ک□ پی ئێستا نیە. ئەگەر تورکیا بەرنامەی هەیە، خەڵکیش بەرنامەی خۆی هەیە، دەگوترێ لە سیاسەت دۆستی هەمیشەو دوژمنی هەمیشەیی نیە، بەڵام لە سیاسەت سەرکەوتنی هەمیشەیی نیەو کەوتنیش هەیە. هەڵگەڕانەوەی مێزەکەش هەیە. ئەگەر سەیری رابردووی خۆمان بکەین نمونەی زۆر باوەڕ پێنەکراومان بینیوە کە بەخەونیش بیرمان لێ نەکردۆتەوە، وەك جەنگی کوێت و راپەڕین و بەهاری عەرەبی و ئازادبوونی رۆژئاوای کوردستان و ئەم دۆخەی دواتر بۆ ناسینی کێشەی کورد لە ئاستی نێودەوڵەتی دروست بوو. دۆخەکە رەشە، بەڵام مەرج نیە هەموو رۆژەکانی ساڵ ئاسمان هەر تاریك بێت، دنیا روناك دەبێتەوەو رۆژیش هەڵدێ. بەڵام لە ئێستادا بۆ کورد ئەوە گرنگە کە

تورکیا پەرداخەك ئاوی پێیە، هەر کەس بیخواتەوە، دەیکوژێ، چونکە ژەهرە؟؟.

مێژوو زانستە نەک چیرۆک، بۆیە وامانبەسەرهات.. سامانی وەستا بەکر

ئەم بابەتە کۆکراوەیەکە لە مێژووی پەیوەست بەکوردەوە، نەک تەنها وتارێک.
مێژوو:
بریتییە لە گێڕانەوە و نووسینەوەی ئەوەی لە رابردووا روویاوە، لێکۆڵینەوە لەسەر هۆکاری رووداوەکە، لێکدانەوە و شرۆڤەکردن و بەستنەوەی بە کات و سەردەمی خۆیەوە، بەراوردکردنی لەگەڵ ئیستا و پێشبینی کردن بۆ داهاتوو. هەر لێکۆڵینەوە و قسەکردنێک لەسەر مێژوو بێ هزر و بیرکردنەوە بنووسرێتەوە، بایەخی زانستیی نابێت.

لەڕوانگەی پێناسەی مێژووەوە کە شرۆڤە و لێکدانەوەی سەردەمی خۆیەتی و بەستنەوەی بەئێستاوە و پێشبینی کردن بۆ داهاتووش بۆیە بەگرنگی ئەزانم هەندێ ڕووداوی مێژووی و بەڵێن و پەیماننامەی وابەستە بەکوردەوە بەبیری خوێنەر بەگشتی و بڕیاربەدەستان بەتایبەتی بهێنمەوە چونکە ڕەوشی هەنووکەی هەرێم ڕووبەڕووی چەندین ئاڵەنگاری بۆتەوە کە ئەکرێ بەگێڕانەوە بە مێژوو سود وەربگیرێ بەر بەشکست بگیرێ.

ئەم بەڵێن و پەیماننامە جیاواز و شەڕەی نا وخۆییانە ڕاستە لەیەک کاتا ڕوویان نەیاوە بەڵام گرێدراوی یەکترین، ئەگەر کورد زیرەکانە مامەڵەی لەگەڵ یەکێک لەم ڕووداوانەیا بکردایە و لە بەرژەوەندی خۆی کۆتای پێبهێنایە، دوورنیە ببوایە بەهۆکاری سەرکەوتنی کورد و شکستی لایەنی بەرامبەر لە ڕووداوەکانی دواتر.
کێشەی کورد ئەوەیە کە مێژوو وەک چیرۆک ئەگێڕێتەوە، نەک وەک بابەتێکی زانستی بۆ سود وەرگرتن و لێکۆڵینەوە و شیکارکردن. جێگای شەرمەزاری و نەنگییە کە کوردستان ئەو هەموو زانکۆیەی تیایە بەڵام

تا ئێستا هیچ یەکێکیان کارێکی وایان نەکردووە کە ببێتە هەوێنێکی زانستی بۆ سود وەرگرتن لە ڕووداوە مێژوویەکان، تا ئێستا هیچ بەشێک نیە کە تایبەتمەندبێت بە کۆکردنەوە و بەداواداچوون و لێکدانەوەو بەستنەوە و لێکچواندنی ڕووداوە مێژوویەکان، کە ئەمە وەک ئاو هەوا بۆ میلەتێکی پەڕاگەندەو پەرش و بڵاو دابەشکراوی وەک کورد پێویستە.

ئەوەی گرنگە لەم ڕێکەوتننامانە ئەوەیە بەشێکینا تا ئێستاش ئەگەرچی ناوی ناهێنرێ بەڵام بەکردار بەکارن و کورد ڕۆژانە باجەکەی ئەیا و تا ئێستاش ئەو سنورە دەستکردەی بۆی کێشراوە وەک فاکت، بەجۆرێک چەسپیوەو بەسەر کوردا سەلمێنراوە کە زۆربەی خودی سەرکردە سیاسی و دەسەڵاتدارانی حیزبی و بەشێک لە ڕۆشنبرانیش زیاتر لە داگیرکەرەکان جەختی لەسەرئەکەنەوەو پابەندن پێوەی، نمونەی ئەو سنورە توندوتۆڵەی کە لەنێوان باشور و ڕۆژئاوای کوردستانا هەیە، تا کار گەشتە ئەوەی کە لەباشور چاڵە "خندق" هەڵکەنرێ و ڕێگەنیرێ پێداویستی بگاتە ڕۆژئاوا لەسەردەمی شەڕی مان و نەمانی ڕۆژئاوای کوردستان لەگەڵ داعش "تورکیا". لەوەش ئازاربەخشتر ئەوەیە کە لە باشوری کوردستان بە کوردانی پارچەکانی تر ئەوترێت "ئاوارە" کە ئەمەیان شەرمەزارییەکی زۆرە بۆ هەر کوردێک ئەو دەستەواژەیە بەرامبەر کورد لە هەر پارچەیەکیتری کوردستان بەکاربهێنێ و وەک خاون ماڵ نەیناسێنێ.

سی ساڵە سوپای تورکی موسڵمانی دراوسێمان خەڵکەکەمان دەشێ کوژو خاکمان داگیرئەکات و بە بەرنامە لەڕێگەی ڕاگەیاندن و مەدیای کوردی باشورەوە کلتورمان بن کۆڵ ئەکات، ئاسایشی خاک وخۆراک و خەزانیمانی خستۆتە مەترسیەوە، خەڵکی دەسەز هاوار ئەکات کەچی لەپای دەسەزی تۆمەتباریش ئەکرێن، وەک ئەوەی سی ساڵە تورک سەرخان و ژێرخانی ئێمە وڵاتەی بوژاندبێتەوە،کەچی تازە باس لە بەینەوەی دار ئەکرێت.
ئێستا ئێمە لەدەخەکاین کاتێک ئێران ئاوت لەئێگرێتەوە و هاوکاری هێزە میلیشیاکانی عێراق ئەکات %٥١ی خاکەکەت داگیربکەنەوە دوای ئازادکردنیان لەدەستی داعش و تورکە مەنگەلییەکانیش کە لەسەر خاکی یۆنان و کوردستان وڵاتەکیان بەناوی تورکیاوە بەخۆیان بەداگیرکاری دروست کردووە، هەم ئاو لەئێگرێتەوە و هەم دارەکانت ئەبڕێتەوە و هەم ڕاستەوخۆ بەهێز بەشێکی خاکی باشوری کوردستان داگیرئەکات و بە داگیرکردنی باوکور تێرناخوات.
سوریا لەگەڵ ئەوەی لەلێواری فەوتان و لەناوچوون گەڕایەوە بە

هاوکاری ڕوسیا و ئێران بەڵام هەرگیز دانی بە کوردستانی بوونی ڕۆژئاوای کوردستانا نەنا و بگرە لەوەش خراپتر کوردانی ڕۆژئاوا لەسەر خاک و وڵات ماڵی خۆیان بە ئاوارە ئەژمارئەکات و بەردەوام لەپلانگێڕیایە بۆ پەلامردانی ڕۆژئاوا ئەگەر قەمتەری ئەمریکای لەدەما نەبێت، ئەمە جگە لە بەناو ئۆپۆزسیۆنی عەرەبی سوری کە لە کۆمەڵێک لایەنی ڕادیکاڵی ئیسلامی تیرۆریست پێکهاتوون خۆیان هەڵاوەتە باوەشی سوڵتانی تیرۆر “ڕەجەب تەیب ئەردۆگان” سەرۆکی بەناو وڵاتی تورکیای مەنگۆلی کە تا ئەو شوێنەی بۆیان کرا بە دەستیان نەپاراستووە لە داگیرکردنی ڕۆژئاوای کوردستان و گۆڕینی دیمۆگرافیای ئەو ناوچانە بمونەی ئەفرین و سەرێکانی و گردەسثی و مەنجب.

عێراقیش بەو پڕۆپاگەندەی و بە سەروبەرییەی خۆیەوە لەڕێگەی هێزە میلیشیاکانیەوە بەجۆرێک دەستی کردووە بە تەعریب کردنی باشوری کوردستان کە هەرگیز پێشتر لەسەردەمەی بەعس و حکومەتەکانی تریشا شتی وا ڕووینەیاوە، بەجۆرێک ئێستا ٢٠٪ی دانیشتوانی هەرێمی کوردستان عەرەبن، ساڵانێک لەمەوبەر کورد ٧٠٪ی دانیشتوانی کەرکوکی پێکئەهێنا، بەڵام ئێستا دابەزیووە بۆ کەمتر لە %٤٠ی ڕێژەی دانیشتوانی ئەو شارە.

ئێراق بابلی بوو ئێستا عەرەبیە.

میسر و سۆدانیەکان لەناو عەرەبا توێنرانەوە.

مەغریب وڵاتی ئەمازیغی بوو ئێستا ئەمازیغی کەمینەیەکی کەمن و عەرەب خاوەن ماڵە.

ئاسیای بچوک ئەو شوێنەی پێیئەوترێ تورکیا خاکی کورد و یۆنانییەکان بوو بەڵام ئێستا یۆنانییەکان کەمینەن و تورک نەک زۆرینەن بەڵکو چاویان لە یۆنانستانیشە داگیریبکەن.

عەرەب مناڵیان زۆرتر ئەبێت بەراورد بە کورد، لەکاتێکا لە ئێستایا ڕێژەی ٢٠٪ی دانیشتوانی هەرێم پێکبهێنن ئەوا بۆ ساڵی ٢٠٥٠ ئەبن بە ٥٠٪ و بەرەوژوور.

بەپێی یاسا بۆیان هەیە موڵک بکەن، هەرواشیان کردووە خانوبەرە و زەویەکی زۆریان کڕیوە بەتایبەتی لە هەولێر.

بیرمان نەچێ ئەوەی تاپۆی بەدەستەوەبێ خاوەن ماڵە بۆیە چەند ساڵێکیتر پێویست ناکا هیچ کەسێک بەرد بگرێتە عەرەبەکان لە کوردستان وەک ئەوەی لە فەلەستین ڕووئەیا چونکە ئەوان بەپارە ئیکڕن و ئەوە کورد خۆیەتی وەک فەلەستینیەکان ماڵ و زەوی خۆی ئەفرۆشێ.

تورک بەهاروهاجی و داگیرکاری لەلایەکیترەوە وەک مخەرکە ڕۆژانە خاکی زیاتری کوردستان داگیرئەکەن.

ئەگەر دەسەڵاتی کوردی سیاسەتێکی گونجاو نەگرێتەبەر وەک ئەوەی لە ڕۆژئاوا هەیە بەلانسی ڕێژەی نەتەوە و خانەخوێ ڕانەگرێ ئەوا پاش چەن ساڵێکیتر عەرەب لەڕێی وەچەخستنەوەی زۆر و ماڵ زەوی کڕین و تورکیش لەڕێی داگیرکارییەوە شتێکی وانامێنێ لە خاکی کوردستان بەگشتی و باشور بەتایبەتی.

لەوانەیە بابەتەکە کەمێک دوورو درێژبێت کە خوێنەری کورد زیاتر ئارەزووی بابەتی کورتن بەڵام لە مێژووا شتێک نیە بانوی کورتبڕی، مێژوو ئەگەر وەک خۆی نەینوسیتەوە ئەوا ئەشێوێنرێ. “هەتا هەزار پەڕە نەخوێنیتەوە، بۆت نیە بای تەنها پەڕەیەک لەسەر مێژوو ئاخاوتن هەبێ”.
گرنگی کۆکردنەوەی ئەم پەیماننامانە و شەڕی براکوژییە لە دوو توێی چەند پەڕەیەکا و وەک وتارێک لەوەیەیایە کە تاکی کوردی خوێنەر بەئەسانی بتوانێ بەڕیزبەندی یەک لە دوای یەک ڕێکەوتن و شەڕە ناوخۆییەکان بخوێنێتەوە و توشی سەرلێشێوان و تێکەڵکردنی بابەتەکان نەبێ.
لێرەبەدواوە کەمتر ڕاوبۆچوونی بەندەی تیایە و زۆرتر بەڵگەننامە و ڕووداوە مێژوویەکانم داناوەتەوە.

پەیماننامەی ڕێکخستنی سنور:
(قەسری شیرین یان زەهاو) کە لە ڕێکەوتی (17_/5/ئایار_1639) لە نێوان دەوڵەتی دەوڵەتی عوسمانییەکان و دەوڵەتی سەفەوییەکانی ئێران واژۆ کراوە، لە سەردەمی سوڵتان مورادی چوارەم (1623_1640ز) سوڵتانی دەوڵەتی عوسمانییەکان و شا سەفی (1629_1642ز) شای دەوڵەتی سەفەوییەکانی ئێران.
کوردستان هەمیشە شوێنی ململانێی عوسمانی و سەفەویەکان بووە، بە درێژایی سەدەی شانزەی زاینی. تا ئەو کاتەی سولتان سولەیمانی قانونی (1566 مردووە) توانی هەرێمە کوردیەکان ببچڕێت بۆ خۆی و بیخاتە ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانیەوە. بە لەبەرچاوگرتنی هەموو ئەو خزمەتانەی کە کورد بە دەوڵەتی عوسمانییان کردووە لە کاتی شەڕیان لەگەڵ سەفەویەکان، عوسمانیەکان جۆرێك لە خۆبەڕێوەبەریان یاوە بەکوردەکان، شەرەفخانی بەدلیسی لە کتێبی “شەرەفنامە”یا باس لەوە ئەکات میرنشینە کوردیەکان لەسەردەمی دەوڵەتی عوسمانیا خۆیان بەڕێوەبردووە، بەشی خۆرئاوای ڕوباری فورات و بەشی رۆژهەڵاتی مورادس□ □□□□□ □□□□□□ □□□□□ □□□□□□□ □□□□□ □□□□□□□ □□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□ میرنشینە کوردیەکان فەرمانڕەوایەتییان کردووە، میرە کوردەکان ل□ بەرامبەر ئەوەیا گوێڕایەڵی خۆیان بۆ سوڵتانەکان دەرئەبڕی و

دیاریی تایبەتیان بۆ ئەبردن و وەك سوپایەکی یەدەگیش لە خزمەتی سوپای عوسمانیا بوون.

دوای ململانێیەکی زۆری نێوان هەردوو سوپای سەفەوی و عوسمانی، سوڵتان موڕادی چوارەم و شا عەباسی سەفەوی لە ساڵی 1409 کۆچی و 1639 زایینی توانییان سنورەکانیان لەیەکتری جیابکەنەوەو هەردووکیان پێکەوە ڕێکەوتنامەی “ڕێکخستنەکانی سنوور” واژۆ بکەن و کوردستانیان لەنێوانیانا کرد بە دوو بەشەوە، بە پێی ئەو ڕێکەوتنەی نێوانیان بەشی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەر ئێرانی سەفەوی کەوت و بەشەکانی تری باکورو باشوور و ڕۆژئاوا بەر دەوڵەتی عوسمانی کەوت.

ڕێککەوتننامەی سایکس بیکۆ:

ساڵێک لە دوای بەرپابوونی شەڕی یەکەمی جیهانی بەدیاریکراوی لە نۆڤەمبەری ساڵی ١٩١٥ نوێنەری بەریتانیا و فەرەنسا و رووسیای قەیسەری گفتوگۆیان کرد لەسەر دابەشکردنی خاکی ژێردەستی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، بەتایبەتی ئەوخاکەی ئەکەوێتە نیوان دەریای سپی ناوەڕاست و وڵاتی ئێران . ئەوەبوو لە مانگی ئاياری ساڵی ١٩١٦ ڕێکەوتنێکی نهێنی واژۆکرا ، لە نێوان فرانسوا جۆرج بیکۆ نوێنەری فەرنسا و مارک سایکس نوێنەری بەریتانیا، بە ئاگاداری و ڕەزامەندی حکومەتی رووسیای قەیسەری، هەر بۆیەش ئەو ڕێککەوتننامەیەش بەناوی کورتکراوەی هەردوو نوێنەرەکەی فەرەنسا و بەریتانیا ناونرا سایکس- بیکۆ ناونرا.

ئەو ڕێککەوتننامەیە زۆری نەبرد نهێنییەکەی لەدەستدا ئەویش بەئاشکراکردنی لەلایەن شۆڕشی ئۆکتۆبەری رووسیا ساڵی ١٩١٧، بەهۆی زۆربەی ئەرشیفە نهێنییەکانی دەوڵەتی رووسیا کەوتە بەردەست حکومەتی بەلشەفی رووسیا.
ڕێککەوتننامەی سایکس بیکۆ لە چەند خاڵێک پێکهاتووە:

١.فەرەنسا باشووری تورکیای لەوار دەریای سپی ناوەڕاستی کەوتە بەردەست ، کە بەناوچەی شین “بلۆ” ناسرا.
”Blue Zone“

٢.باکوری سوریاو لوبنان و لیوای موسڵ واتە باشووری کوردستان لەژێر قەیمومەوی فەرەنسا بەت پاش ئەوەی حکومەتێکی عەرەبی لێپێک ئەهێنن،
کە ناسێنرا بەناوچەی A

٣. بەریتانیاش خوارووی شام و ئوردن بیابانی ڕۆژئاوای عێراقی ئێستای لەبەردەست بێ ، پاش دانانی حکومەتێکی عەرەبی کە ناسێنرا

بە بەناوچەB.
٤. ویلایەتی بەغدا و بەسرا و بەکویتیشەوە راستەوخۆ لەلایەن بەریتانیاوە حوکم بکرێ کە بە ناسێنرا بەناوچەی .Red Zone
٥. ئەرمەنستانی (تورکیا!) و کوردستانی باکور لەژێر قەیمومەیەوی رووسیا بێت.
٦. فەلەستین وەک ناوچەیەکی نێو دەوڵەتی بێت.
٧. بەندەری حەیفا و عەکا لەژێردەستی بەریتانیابێ بە فەرەنسییەکانیش ئازاد بێ.
٨. بەندەری ئەسکەندەروونە لەژێردەستی فەرەنسییەکان بێ و بە رووس و بەریتانییەکان ئازاد بێ.
ئەو ڕێککەوتننامەیە هەرای زۆری نایەوە، بۆیە ساڵی ١٩٢٠ ڕێکەوتننامەیەکی تری بەخۆوەدی بەناوی" ڕێکەوتننامەی سان ڕیمۆ"، کە لەناوەڕۆکدا هەمان ڕێککەوتننامەی پێشوو بوو، ئەوەش تورکیای نوێی ئەتاتورکی هێنایە سەر هەڵوێستی نارەزایی، بۆیە کەمالییەکان لەساڵی ١٩٢٢ هەوڵیا ڕێککەوتننامەیەکی نێو دەوڵەتی نوێ بێنتە کایەوە بۆ دابەشکردنی ناوچەکە، ئەویش لەساڵی ١٩٢٣ ڕێککەوتننامەی لۆزان هاتە کایەوە و واژۆکرا کە زۆرێک لە گۆڕانکاری لە بەرژەوەندی تورکیا کرا.
لیوای ئەسکەندەروونە بە تورکیا و موسڵ بە بە بەریتانیا و رووسیاش لەو ڕێککەوتننامەکە کشایەوە، بەهۆی ئەوەی جۆری حکومەتەکە گۆڕا.
بەگوێرەی ئەو ڕێککەوتننامەیە باشووری کوردستان و ڕۆژئاوای کوردستان ئەکەوتنە بەردەست فەرەنسا، زۆربەی خاکی باکوری کوردستانیش ئەکەوتە بەردەست رووسیا، ڕۆژهەڵاتیش لەدەرەوەی ئەو ڕێککەوتننامەیە بوو.
ئەم ڕێککەوتنەی کە لەنێوان مارک سایکس نوێنەری بەریتانیا و جۆرج بیکۆ نوێنەری فەرەنسادا بەسترا بەچاودێری ڕووسیای قەیسەری، کە تیایا خاک و نەتەوەی کوردی بەسەر چوارپارچەیا دابەشکرا، کە بووە هۆی ئەوەی تا ئێستا کورد لە کیانی سەربەخۆ و یەکپارچەیی خۆی بێبەش بێت.

کۆنفرانسی(پەیماننامە) سان ڕیمۆ:
کە لە ئیتالیا لە ١٩٢٠ز بەسترا و سەرۆک وەزیرانی بریتانیا، فەرەنسا، ئیتالیا و نوێنەرانی یۆنان، ژاپۆن و بەلجیکا ئامادەی بوون و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاش وەک چاودێر ئامادە بوو، سەرۆک وەزیرانی بریتانیا لوید جۆرج توانی سەرۆک وەزیرانی فەرەنسا جۆرج کلیمەنسۆ قایل بکات دەست لە مووسڵ هەڵبگرێت، کە بە پێی

سایکس پیکۆ بەی دانرا بوو. لە بەرامبەر ئەم پیاوەتییەی کلیمەنسۆ فرەنسا هەندە شتی دەستکەوت، بەڵام لە گەڵ گرنگی مووسڵا بەراورد نەئەکران.

لە سان ڕیمۆ ئەبوایە دەوڵەتانی هاوپەیمانی سەرکەوتوو لە شەڕی یەکەمی جیهانیا بڕیار لە سەر چارەنووسی میراتەکانی دەوڵەتی عوسمانی لە ئاسیا بدەن. لەڕێیا ئامادەبووان دوا پێداچوونەوەیان بە ڕەشنووسی پەیماننامەی ئاشتیا کرد، کە دواتر لە ١٠ ئابی هەمان ساڵ لە پاریس مۆر کرا و بە پەیماننامەی سێڤەر ناوی دەرکرد. هەر لە سان ڕیمۆش ڕژێمی “مەندەیت”یان داهێنا و فەلەستین و میزۆپۆتامیا خرانە ژێر مەندەیتی بریتانیا و لە بەرامبەر وازهێنانی فرەنسا لە مووسڵ. بەریتانیا دانی نا بە مەندەیتی فرەنسایا لە سەر سوریا و لوبنان. ئەوەی مایەی سەرنج و تێڕامانە هەر لە سان ڕیمۆ لە ٢٤ و ٢٥ نیسانا دانوسان لە سەر نەوتی ویلایەتی مووسڵ لە نێوان بریتانیا و فرەنسا بەڕێوەچوون و لە ئەنجاما ڕێکەوتننامەیەک لەو بارەیەوە ئیمزا کرا، کە مافی ٢٥ % نەوتی مووسڵی ئەیا بە فرەنسا لە بەرامبەر دەستهەڵگرتنی لە ویلایەتی مووسڵ. ئەم کڕین و بڕینانە ئەو ڕاستییە دەرئەخەن کە بەریتانیا ئامادە نەبوو بە هیچ شێوەیەک دەستبەرداری مووسڵ بێت.

هەر لەو کاتەیا کە هاوپەیمانان لە سان ڕیمۆ و پاریس خەریکی بەخشینەوەی میراتەکانی دەوڵەتی عوسمانی بوون، لە سەر خاکی ئاسیای بچووک (تورکیای ئێستا).

پەیمانی سیڤەر:

ئەم پەیماننامەیە لە (10/اب/1920) لە نێوان دەوڵەتی عوسمانی و دەوڵەتە هاوپەیمانەکانی سەرکەوتووی جەنگ و بە نوێنەرایەتی هەندێ دەوڵەتی تر مۆرکرا، وە لە کاتی بەستنی ئەم پەیمانە کوردستان بەدوو پارچەیی مابووە، کوردستانی دەوڵەتی عوسمانی و کوردستانی ئێران .

ئەم پەیمانە لە (13) بەش و (433) بەند پێك هاتبوو، لە بەشی (3) و بەندی (62–63– 64) ڕاستەوخۆ باسی کورد و ئایندەی کوردەکانی کوردستانی کردبوو، بەیەکەم پەیماننامەی نێودەوڵەتی دائەنرێ کە بەم شێوەیە باسی کورد بکات، هەرچەندە لە بەندەکانی تریش بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ باسی کورد ئەکات بەڵام بێ ئەوەی ناوی کورد بهێنێ.

دەقی ئەو بەندانەی پەیمانی سیڤەر کە تایبەت بوون بە کورد:

62–ئەبێت کۆمسیۆنی ئەستەمبۆل بەفەرمی دەست نیشانی سێ نوێنەر بکات، ئەوانیش نوێنەری بریتانی و فەرەنسی و ئیتالی بن، هەتا شەش مانگ دوای مۆرکردنی ئەو پەیماننامەیە ئەو کۆمسیۆنە ئەبێت

نەخشەیەك بۆ خودمختاری هەرێمی ئەو مەبەستەدانە پێشكەش بكات كە زۆربەی دانیشتووانەكانی كوردن، لە ڕۆژهەڵاتی چەمی فورات و خوارووی ئەرمەنستان سنوریان بۆ دەست نیشان بكرێت.
ئەگەر كۆمسیۆن نەیتووانی بڕیاری یەكلاكەرەوە بات ئەوا نوێنەرەكان ئەتووانن لەگەڵ حكومەتەكانیان تاوتوێی ئەم بابەتە بكەن، باسیش لە پاراستنی مافی ئاشوریەكان و كەمە نەتەوەكانی تر كراوە.
63–حكومەتی توركیا مل كەچ ئەبێت بەهەر بڕیارێك كەوا كۆمسیۆن دەری بكات كە لە بەندی (62) باس كراوە، ئەبێت لەماوەی سێ مانگا لەدوای دەركردنی بڕیارەكە جێ بەجێیان بكات.
64–تا ساڵێك لە پاش ئیمزاكردنی ئەو پەیماننامە ئەگەر كوردەكانی دانیشتووی چەمی فورات و خوارووی ئەرمەنستان جیانەبنەوە لە توركیا ئەبێ ئەنجومەنی كۆمەڵەی نەتەوەكان ڕابگەیەنن وە ئەنجومەنیش دانی بەوەیانا كە ئەوان ئەتوانن سەربەخۆ بژین، ئەوا حكومەتی توركیا ئەبێ ڕازی بێت و دەست بەرداری ئەو ناوچانە بێت، ئەبێت توركیا دەست لە مافی ئەو ناوچانە هەڵبگرێت، مافەكانیش بەگوێرەی ڕێككەوتنی هاوپەیمانان و توركیا ئەبێت،كوردەكانی ویلایەتی موسڵیش ئەگەر خوازیاری جیابوونەوەن بەویستی خۆیان، ئەوا هاوپەیمانان هیچ ڕێگریەك ناكەن بچنە پاڵ حكومەتە كوردیەكەوە.

تێبینی/ لە بەندەكانی ئەو پەیماننامەیە سەرەتا ئاماژەكردنەكە بەحوكمیزاتی تەنها بۆ كوردەكانی باكوور، نەوەك بۆ هەموو كوردەكانی دەوڵەتی عوسمانی و دەوڵەتی ئێران، ئەوەش بە ئاشكرا شەرعیەتدانە بە دابەشكردنی كوردستان وە لەدوای جەنگیش بە ئاشكرا دەركەوت كەوا چۆن مافە ڕەواكانی گەلی كورد پێشێل كراوە، زیاتر بەشی باشووری كوردستان كەوتە بەر هەڕەشەی داگیركەران، هەر بۆیەش ئەم پەیماننامەیە بەم شێوەیە بەستراوە چونكە بەرژەوەندیەكانی بریتانیا لە بوونی نەوت لە ویلایەتی موسڵ وایئەخواست.

پەیمانی لۆزان: بكوژەكەی سیڤەر

پەیمانی لۆزان ٢٤ی تەمموزی ١٩٢٣ لە نێوان دەوڵەتانی بەریتانیا، فەرەنسا، ژاپۆن، یۆنان، ڕۆمانیا، سربیا، كرواتیا، سلواڤینیا و توركیا دوای كۆنگرەیەک لە شاری لۆزان لە سویس بەسترا بوو واژۆكرا.كۆنگرەكە لە مانگی تشرینی دوومی ١٩٢٢دا دەستی پێكرد و لە ٣٠ی كانوونی دووەمی ١٩٢٣دا لەبەر نەگەشتنە ئەنجام بڵاوەی لێكرا، دواتر دیسان دەستی پیكردەوە و لە ٢٤ی تەممووزی ١٩٢٣دا واژۆكرا. لە لۆزان سنووری دەوڵەتی توركیای نوێ دیاریكرا و پێداچوونەوە بە

پەیمانی سیڤەرا کرا، کە مافی چارەی خۆنووسینی بۆ کورد دەستبەرکرد بوو.
□□و□سمی واژۆکردنەکەکردنەکە لە شاتۆ دوڕومینی شاری لۆزان ئیمزاکرا، سەرکردە بەشداربووەکان لە ئو ڕاقی "شاتۆ دو ئوشی مابوونەوە و تابلۆیەکی ڕێکەوتننامەکە لە لۆبی ئوتێلەکەیا تا ئێستاش هەڵواسراوە.
مەبەست لە کۆنگرەکە باسکردنی کێشەکانی نێوان تورکیا و یۆنان و بەستنی ڕێکەوتنێکی نوێی ئاشتی بوو لەگەڵ تورکیای کەمالی، بۆ ئەوەی پەیمانی لۆزان شوێنی پەیمانی سێڤر بگرێتەوە، ئەو پەیمانەی کە نە تورکیای کەمالی و نە هاوپەیمانان ناو□□کیان جێبەجێ کردبوو، لەم کۆنگرەیەیا گەلێک بابەتی تایبەت بە کێشە ناوچەیی و سیاسییەکان و چارەسەرکردنی کێشەی موسڵ و سیستمی تەنکە دەریایییەکان و کێشەی سیستمی ئیمتیازی بێگانە و کێشە ئابووری و دارایییەکانی وەک قەرزی گشتی عوسمانی و پاراستنی بەرژەوەندی ئابووریی بێگانە خرانە بەر باس و گفتوگۆ. کۆنگرەی لۆزان کە پەیمانی لۆزانی لێ کەوتەوە، زەبرێکی کاریگەری لە مەسەلەی کورد و کێشە ڕەواکەیی و نەیهێشت ئاوات و داخوازییەکانی کورد بەپێی پەیمانی سێڤر بێتە دی.
سەرکردە بەشداربوەکان:
* عیسمەت ئینۆنۆ- تورکیا
* لۆرد کورزون- بەریتانیا
* ئەلیفتهیرۆس ڤێنیزێلۆس – یۆنان
چاودێرەکان: جۆزەف گروو، نوێنەری ئەمریکا لە سویسرا.

بەهۆی ئەوەی کورد نەیتوانی ببێتە خاوەنی هێز و بە یەکگرتوویی مام□□ بکات و سوود لە پەیمانی سیڤەر وەربگرێت، فشارەکانی تورکە کەمالییەکان سەریگرت و لە پەیماننامەی لۆزانا خەونەکانی کورد لەگۆڕنران.
لۆزان، ئەو پەیمانەی خەونی سەربەخۆیی کوردی تیایا لەباربرا و کوردی بێبەشکرد لە ماف و ئازادییەکانی، ئەمڕۆ ۹۸ ساڵ بەسەر تەمەنی ئەو پەیمانەیا تێپەڕئەبێت، کە تورکیا ئەیەوێت پێش گەیشتنی بە ۱۰۰ ساڵ ئەو ڕێککەوتنە بکات□ س□□ر□تای گەڕانەوەی بۆ ئەو شوێنانەی کە بە بەشێک لە خاکی عوسمانیی کۆنی ئەزانێت، ساڵی ۲۰۱۵ لە ساڵیادی واژۆکردنی پەیمانی لۆزانا، هێرشەکانی بۆ سەر باشوری کوردستان دەستپێکردەوە.

میساقی میللی:

لەدوای کۆنگرەکانی ئەرزڕوم و سیواس لە ئابی ١٩٢٠، بزووتنەوەی کەمالییەکان بەوانامەی میساقی میللییان دەرکرد، وەک پەیڕەوپرۆگرامی بزووتنەوەکە، "میثاق"ەکە لە ٦ ماددە پێکهاتووە و ئەوەی تایبەتە بەکێشەی ولایەتی موسڵی سەردەمی عوسمانی ماددەی یەکەمە، کە ئەڵێت:
(ئەو ناوچانەی دانیشتوانەکەیان زۆرینە عەرەبن پێویستە بە ڕاپرسی چارەنووسیان دیاری بکەن، ئەو ناوچانەش دانیشتوانەکەیان زۆرینە تورکن بگەڕێنرێتەوە بۆ سەر دەوڵەتی تورکیای گەورە).
ئەردۆگان چەندین جار لە گوتارەکانیا ئەڵێت: ئێمە نەوەی عوسمانییەکانین. هەروەک لە ساڵی ٢٠١١دا کە پارتی دادو گەشەپێدان لە هەڵبژاردندا سەرکەوتنی بەدەستهێنا، ئەردۆگان لە گوتاری سەرکەوتندا گووتی "بەو ئەندازەی ئیستانبول سەرکەوتووە سەرایڤۆش سەرکەوتووە، بەو ئەندازەیەی ئیزمیر سەرکەوتووە بەیروتیش سەرکەوتووە، بەو ئەندازەیەی ئەنقەرە سەرکەوتووە دیمەشقیش سەرکەوتووە، بەو ئەندازەیەی دیاربەکر سەرکەوتووە رامەڵاو نابلوس وقودس و غەزە سەرکەوتوون، سەرکەوتنی تورکیا مانای سەرکەوتنی رۆژهەڵاتی ناوەراست و قەوقازو بەڵقان و ئەوروپایە"
لەپشتی ئەم لێکچواندنانەوە خواست و ویستی فراوانخوازی ئەردۆگان بۆ گەڕانەوەی دەسەڵاتی تورک بەسەر هەموو ئەو شوێنانەیا دەرئەکەوێت کە پێشتر لە سنووری دەسەڵات و قەڵەمڕەوی عوسمانیا بوون.
لە دوای جەنگی یەکەمی جیهان و هەڵوەشاندنەوەی دەوڵەتی عوسمانی، لە ماددەی یەکەمی میساقی نیشتیمانی تورکیا باسی ئەوە کراوە ئەگەر پێویستی کرد ئەوا بڕیاری چارەنووسی ئەو بەشانەی ئیمپراتۆرێتی عوسمانی ئەدرێت کە زۆرینەی دانیشتوانەکانیان تورك نین. ئەوەش بەپێی دەنگدانی ئازادانەی خەڵکی ئەو ناوچانە خۆیان ئەبێت. بەڵام دیارە بەبیانووی پێکهێنانی نیشتیمانێك کە ناوی تورکیا بوو ئەوە رووینەیا. لەم ڕووەوە ئەو بەندەی میساقی نیشتیمانی تورکیا دانی نەنا بە جیاوازبوونی کوردا وەکو نەتەوەیەك، هەروەك دوای ئەوەش کۆمەڵەی نەتەوەکان مافی کوردو کەمە نەتەوەییەکانی تری نەسەپاند بەسەر تورکیایا.
ئاشکرایە کە ئەردۆگان خەون بە زیندوکردنەوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانییەوە ئەبینێت، بۆ ئەو مەبەستەش هەنگاوی یەکەمی هەڵهێنا کە گۆڕینی دەستووری تورکیا بوو بۆ سەرۆکایەتی، ئەویش بە خەیاڵی خۆی هەنگاوی یەکەمە بۆ دەسەڵاتی سوڵتانی. پەلکێشانی بۆ نیمچە دورگەی عەرەبی و بۆ لیبیا و بۆ سوریاو چەندبارەکردنەوەی خواست و ویستی گەڕانەوەی ولایەتی موسڵ بۆ ژیر سایەی دەوڵەتی تورک بەشێکن لەو

خەونە فراونخوازییەی ئەردۆگان کە زیندوکردنەوەی خەلافەتی عوسمانی و بە سوڵتان بوونی خۆی نیشان ئەیات.

ڕێکەوتننامەی جەزائیر:

لە ساڵی ١٩٧٤ حکومەتی عێراقی هەڵمەتێکی شەڕەنگێزی نوێی دژی کورد دەستپێکردو بەرەو ناوچە سنوورییەکانی ئێران دایماڵین. عێراق بە ئێرانی راگەیاند کە خواستەکانی ئێران بەدیئەهێنێت بەمەرجێک یارمەتی بۆ کورد راگرێت.

بە میانگیریی سەرۆکی جەزائیر، هۆری بۆمدین، ئێران و عێراق گەیشتنە رێکەوتنێکی گشتگیر لە ئازاری ١٩٧٥دا کە بە رێکەوتننامەی جەزائیر بەناوبانگە. ئەم رێکەوتننامەیە وایکرد کورد بەبێ یارمەتی بمێننەوە و تاران یارمەتییەکانی بزووتنەوەی کوردی نەیات.

بەشێک لە سەرکردەکانی شۆڕش و ژمارەیەکی زۆر لە لایەنگرەکانیشی ئاوارەی ئێران بوون. ژمارەیەکی زۆریش خۆیان بەدەستەوەیاو شۆڕشەکە دوای چەند رۆژێک کۆتایی هات. لە ئەنجامی ئەمەیا حکومەتی عێراقی بووە خاوەنی دەسەڵاتێکی فراوانتر بەسەر ناوچەکانی باشوری کوردستان لەچاو پانزە ساڵی پێشووترا، وە بۆ ئەوەی ئەو کاریگەرییە بپارێزێت، دەستی بە پلانی بە عەرەبکردن کرد ئەویش بە هێنانی خەڵکی عەرەب بۆ ناوچە نەوتییەکانی کوردستان، بەتایبەتی بۆ ناوچەکانی کەرکووک و دەوروبەری. دوای رێکەوتننامەکەی جەزائیر، ڕێوشوێنی سەرکوتکەرانە لەلایەن حکومەتەوە گیرانە بەر دژی کوردو سەرەنجام بووە هۆی سەرلەنوێ دەستپێکردنەوەی شەڕ لەنێوان سوپای عێراق و چەکدارانی کورد. لە ساڵانی ١٩٧٧ تا ١٩٧٩، ٦٠٠ دێی کوردی خاپوور کران و نزیکەی ٢٠٠٠٠٠ کورد لە ناوچەکانی خۆیان راگوێزران.

ڕوودانی شەڕە ناوخۆییەکانی باشوری کوردستان لەنێوان ١٩٦٤بۆ ٢٠٠٠ز:

لە سەدەی بیستەمیشا مێژووی کورد سەرڕێژە لە شەڕی براکوژی وەک مێژووی باوی کورد، لەو سەدەیەیا لە کاتێکا چەندین گەل و نەتەوەی بچوک کە لەمێژووا ناویان نەبوو دەوڵەتی خۆیان دروستکرد، بەڵام کورد لەبەر شەڕی ناوخۆیی فریای هیچ نەکەوت، وە هیچ هێزێکی چەکداری کورد نییە لە سەدەی بیستەما شەڕی هێزێکی دیکەی کوردی نەکرد بێت.

مشتێک لەخەرواری شەڕی ئابڕوتکێنی ناوخۆی:

★لە شەستەکانا پارتی و حزبی شیوعی شەڕی یەکتریان کرد، لە ساڵی ١٩٦٤ بۆ ١٩٧٠ باڵی مەکتەب سیاسی پارتی و باڵی مەلایی شەڕی خوێناویان لە دژی یەکتر کرد.

★لە کۆتایی شەستەکانا پارتی بە دەیان ئەندام و سەرکردەی حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێرانیان کوشت، یان بە دیلکراوی رادەستی ئێرانیان کردنەوە.

★ لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٧٥ەوە تا کۆتاییەکانی ١٩٧٨ لە ناوچەکانی بادینان و هەکاری باکوری کوردستان چەندین شەڕ و پێکدادانی قورس لەنێوان یەکێتی و سەرکردایەتی کاتی پارتیدا (قیادە مەقتە) روویداو زیانی گیانی زۆری لێکەوتەوە.

★لە هەشتاکانا لە رۆژهەڵاتی کوردستان هێزەکانی سەرکردایەتی کاتی پارتی بە یارمەتی سوپای پاسدارانی ئێران شەڕێکی قورسیان لە دژی حزبی دیموکرات کرد و بەسەدان کەس لە هەردوولایان کوژران.

★لەناوچە سنوورییەکانی نێوان ئێران و عێراقا یەکێتی و پارتی تا ساڵی ١٩٨٦ لە شەڕێکی قورسا بوون لەگەڵ یەکترا.

★شەڕی نێوان یەکێتی و حزبی سۆسیالیستیش لە ئابی ١٩٨١ دەستی پێکرد و تا مانگی نیسانی ١٩٨٦ بەردەوام بوو.

★ شەڕی یەکێتی و حزبی شیوعیش لە ١٩٨١دەستی پێکرد و تا ١٩٨٦ بەردەوام بوو.

★ شەڕی نێوان یەکێتی و پاسۆکیش هەر لە ساڵی ١٩٨١ەوە دەستی پێکرد و تا ١٩٨٦ بەردەوام بوو.

★لە ساڵی ١٩٩٣ یەکێتی و پارتی شەڕی پەکەکەیان کرد و زیانی گیانی زۆری لێکەوتەوە.

★ هەر بە درێژایی نەوەدەکان جارێک پارتی و جارێکیش یەکێتی بە جیا شەڕی پەکەکەیان ئەکرد.

★لە کۆتاییەکانی ١٩٩٣ و سەرەتای ١٩٩٤ شەڕی یەکێتی و بزووتنەوەی ئیسلامی دەستی پێکرد و تا ساڵی ١٩٩٧ بەردەوام بوو.

★لە مانگی ئایاری ١٩٩٤ خوێناویترین شەڕی ناوخۆیی لە مێژووی کوردا لەنێوان پارتی و یەکێتی دەستیپێکرد، لەم شەڕەیا حزبی سۆسیالیست و حزبی زەحمەتکێشان لە چوارچێوەی هاوپەیمانێتییەکا یارمەتی یەکێتیانا، حزبوڵای کوردستانیش یارمەتی پارتی ئەیا، لە شەڕەکەیا ئێران یارمەتی یەکێتی ئەیا و تورکیا و عێراقیش یارمەتی پارتیان ئەیا، ئەو شەڕە دوای چوار ساڵ و کوژرانی هەزاران کەس لە هەردوولا رۆژی ١٧ی ئەیلولی ١٩٩٨ بە ناوبژیوانی ئەمەریکا کۆتایی هات.

★سەدەی ٢١یش بە شەڕی براکوژی دەست پێکرد، یەکێتی و پەکەکە لە ساڵی ٢٠٠٠دا شەڕێکی خوێناویان لە دژی یەکتر ئەنجاما و زیانی گیانی زۆری لێکەوتەوە.

★ بەداخەوە لە ئێستایاو لە ٢٠٢٠زدا دیسانەوە بە فیتی داگیرکەرانی کوردستان شەڕی نێوخۆی ئەگەرێکی نزیک و چاوەڕوانکراوە. ئومێدەکەم وانە لە مێژوو وەرگیرابێ و هەڵەی ئابڕوتکێنی لەوجۆرە نەکەن.

دوای چوار ساڵ لەشەڕی براکوژی مەزی گفتوو کرا بەچارەسەر:
کاتی خۆی لەشەڕی ناوخۆی ساڵانی ١٩٩٤ – ١٩٩٨ز مەسعود بەرزانی ووتی ، "دەستەکانی خۆم ئەبڕمەوە جاریکی تر تەوقە لەگەڵ مام جەلالا بکەم و کەببمەوە لەگەڵییا.
کەچی دوای چوار ساڵ لەبرا کوژی و شەهید بوونی زیاتر لە ١٠هەزار و سەرنگوم بوونی سەدان کەس و ئاوارەبوونی هەزاران کەسیتر، ناچار بوون دەست بخەنە ناودەستی یەک و شەڕی براکوژی ڕاگرن ، وە بەبەری بوونی خۆشیان ڕاگەیاند لە کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەوانیا.
ڕێکەوتننامەی واشنتۆن:
ئەو ڕێکەوتننامەیە بوو لە ١٧- ٩- ١٩٩٨ز دا، لەنێوان پارتی دیموکراتی کوردستان بەسەرۆکایەتی مسعود بارزانی و یەکێتی نیشتیمانی کوردستان بەسەرۆکایەتی مام جەلال و بەنێوەندگیری ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەڕێگەی (خانم مادلین ئەلبرایت) لەواشنتۆن مۆرکرا ، دواتر ئەم ڕێکەوتنە نەشەڕ نە ئاشتی لەکەتەوە تا چەند ساڵێک.

بیرەوەرییەکانی سەعید ناکام:
لەجەنگی چاڵدێراندا١٥١٤ز، لەپاش گەڕانەوەی سوڵتان سەلیم یەکەم(١٥١٢-١٥٢٠ز) و تێک شکاندنی سەفەوییەکان، دایکی لەسوڵتان ئەپرسێت کوڕەم چیت کرد؟
سوڵتان: دیوارێکم لەنێوان ئێمەو سەفەویدا لەگۆشت وخوێن دروست کردووە.
دایکی: کوڕەم چۆن؟
کوردەکانم کردۆتە پەرشینی سنوری قەڵەم ڕەوییەکەم، لەهەر لایەکیان بکوژرێت دووژمنێک کەمتر.
ساڵی(سەفەربەر) ناوچەی موکریان لەلایەن سوپای ڕووسەوە داگیرکرا بوو، منیش چونکو ڕوسی و فارسی و تورکیم ئەزانی، لای فەرماندەی ڕووس کرام بەوەرگێڕ "دیلماج" "مترجم" ڕۆژێک ئەفسەرێکی عوسمانی گیرابوو لەی دەکۆڵرایەوە و من قسەکانیم وەرئەگێڕا.
فەرماندە لێیپرسی: هێزی سەرەکی ئێوە چەندە و لە کوێیە؟
ئەفسەرە تورکەکە ووتی: ئێمە لەبرە هێزمان نییە، تەنیا چەند ئەفسەر و جەندرمەیەن و هێندە مەلای پیاوی خۆمانمان لەگەڵدایە، هاتووین بەناوی ئیسلامەتی و غەزای کافران کوردەکانی ئەم ناوچەیە بوروژێنین و بەگژ ئێوەیانا بکەین، تا بتوانین پێشی پێشکەوتنتان بگرین، ئەم وروژاندنەش بە ئێمە لەقسە بەولاوە هیچی تێناچێت.
فەرماندە ڕووسەکە ووتی: ئەی بیر لەوەناکەوە کە ئەم خەڵکە بەبێ چەک ناتوانن بە ماوەیەکی درێژ ئێمە ڕابگرن، دواتر خۆیان تیائەچن؟

ئەفسەری تورک ڕاستە و ڕاست گوتی: ئەمە بۆ ئێمە بایەخی نییە، “ئێوە دووژمنن و کوردەکانیش نەیارن”، لە هەر لایەک بکوژرێ سوودی ئێمەی تیایە!

ئەو کاتەی شێخ مەحمودی حەفید لەژێر کاریگەری عاتیفەی عوسمانیا خەڵکی ڕەش وڕوتی کوردوستانی گڕئەیاو ئەیبردن لەشوعەبیە ناوەڕاست وباشوری عێراق بەناوی جیهادەوە بە کوشتی ئەیان، لەکوردوستانیش عوسمانیەکان کەوتبووە ڕاو ڕووت وتو تاڵانی ماڵ وناموسی کورد.
لەپاش جەنگی یەکەمی جیهانی ئەوە “ئوزدەمیر” بوو بەڕیشێکی پان و تەزبیحێکەوە، مستەفاکەمال ئەتاتورک ناردبویە باکورو باشوری کوردوستان بەناوی گەڕانەوەی خەلافەت و دینەوە شێخ و ناودارانی کوردی فریو ئەیا.
دەمێک بوو (حسن کوڕی شەریفی مەککە وهێندری مەکماهۆن) بەریتانیا نامەگۆڕینەوەیان هەبوو، ڕێکەوتبوون لەسەر ڕادەست کردنی هەردوو قبیلەی موسڵمان و دەرپەڕاندنی سوپای خەلافەتی ئیسلامی لەخاکی نیشتمانی عەرەبا.

لە سلێمانی کەڵە شاعیری هەڵکەوتوو “پیرە مێرد” ئامۆژگاری شێخ محمود ئەکات، کەوا تورکەکان دووژمنێکی ئەزمون کراوی ماو□ بەسەرچوون، ئەوە ڕاستی□کەیە باشترە لەگەڵ ئینگلیزەکانا ڕێکبکەویت، لەپاداشتی ئەم ڕاوێژ و ئامۆژگارییە بەفیتی دەربارو دابەستەکانی دەووری شێخ، پیرەمێرد بەناپاک وەسف ئەکرێت و فەرمانی گرتنی بۆدەرئەچێت، پیرەمێرد هەڵەیەت بۆ قەرەداخ، لەدوایا کاتێک شێخ لەواقیعەکە تێدەگات کار لەکار ترازاوە!

سامانی وەستا بەکر
١٤-٦-٢٠٢١ سوید-ستۆکهۆڵم

ئاسمان، بۆ ئێمە ئازارێکی تری خوداییە.. ئەنوەری ڕەشی عەوڵا

لە باخی خەراباتی خۆیدا، بە دڵپێدانەوە، داریوش ئەم سکاڵا و داد و بێداییە وجودیانەی بیر دەهێناینەوە، کە هەریەکەمان بەجۆرێک

خەمان لە نەناس دەگرت. یاخود نەماندەویست، نەغمەی ئەو هەقیقەتە تاڵانە بژنەوینەوە کە هەموو رۆژێک بەریدەکەوتین.
بەراورد بە دنیای ئێمە، کە ئەوپەڕەی پاکوتە بوو لە پەرشوبڵاوییەکی بێ سەمەرەدا. کەچی دنیای ئەو دەروێشە تاک و تەنهایە، بە دەرەختێکی سەرسەوزی پەلوپۆداری بەردار دەچوو، لە کاتی زیکر لەگەڵ وەڵ باکاندا.
داریوشێک لەحاڵەتێکی دەروونییدا وەهادا، لە تەنیاییەکی قووڵدا سەوز سەوز بچێتەوە، لە رێی شیعرەوە، دەبوو زمانی وەڵباکانی زەمزەمە و زیکر کردبا، هەتا گەڵا بە گەڵای درەختی خەمەکانی پێ بدوێنێتەوە.
لە رێی هەڵبژاردن و تەماسی روحی بە شیعرگەلێکەوە، زانینمان لەو قەلەندەربوونەیدا، وەک ئینسانێکی وێڵگەرد، چ ئەزموونێکی دەروونی، لە رێی هونەرێکی راقیی بە ئێمە نیشاندایەوە..؟
بە ئەو سەرگەردانی و گەڕۆکییەشی، بەوانە.. دەست وەردەداتە چی، چی بێ مەرج دەگرێ بە رێدەربردنی خۆی
کەو ئەیەم بەشانما)
بەرگی هەر جەنگەڵێک ئەپۆشم
شەپۆلی دەریا ئەگرم
شیری بەرد ئەدۆشم
مانگ بە ماڵەوە ئەبەم
" با " بە نیشانە ئەگرم
هەموو خاکی ئەم زەمینە
بست بە بست ئەپێوم
گەر چاوەکانت ڕازی بن
لە هیچ کارێ دەربەست نیم)

وەها زمانی هەڵهەڵناوەتەوە، وەک بڵێی: مەحاڵ، بە واقیع دەکا، گەر چاوەکانی یاری لە دیاربێ.
داخوا عارفەکیش هەروا، بە ئیمکانیەتێکی روحییانەی وەهاوە، لە زیکری مەعشوقەکەیدا نیە..؟

لەو دەخەدا، داریوش بەر لە هەرشتێک بەدەرگایەک دەچوو، لە هەر بەرگ و باخ و خەڵوەتێکی عیشقەکەدا بووبین، جێی هامووشەی دەدەنگییەکانی هەموومانی تیا دەبوەوە.
چون دەنگی داریوش لە هەناوی ئەو شتانەوە دەردەهاتن، کە کەنارخراون، دەبوو ژیانیان بە بەردا بکرێنەوە.
بە بەهای نوێی هونەرییەوە، دەربکەوتنایەتەوە، بە ئەوەی

بەهادارانە بە هەناسەیەکی نوێی ژیانمەندییەوە، بژین.
بێ هیچ هەڵە تێگەیشتنێک، بێ ئەوەی ویستبێتی، خۆی سەپاند، بە روحێکی باڵای هونەرییەوە، کە پەنجەمەری دەروونی داریوش، خۆی پێوە بوو.
گەر وانەبا، داریوش وەک هەر گۆرانیبێژێک وەرزێک دەهات و دەچوو، ئەوجا ون دەبوو.
هەڵبەت ئەو رێ هونەرییەی داریوش گرتیەتە بەر، راستە رێیەک نەبوو. لەخوڕێ دەشتە، نا….!
بەڵکو پێچاوپێچ، پڕ لە بەرزی و نزمیی بوو.
بەیەکا گەر کەسێ ویستبێتی موسافیری دنیای ئەو بێ، چێژ ببینێ، نابێ ببپێشەکێ، کە لەیەککاتدا کارە هونەرییەکانی ، وێنای کەسایەتییەکی یاخیبوو.. کەسایەتییەکی خەرابات نشین.. کەسایەتییەکی دڵڕاو و نائارامی پێ کردبین.
لە توێی درکاندنی گوزارشتەکانییەوە، ئەمەی بە ئاگا هێنا، بەوەی، دەبێ گوێیەکی نوێ لە خۆماندا شک ببەین، هەتا گوێمان لە ئاوازێکی تر، نەغمەیەکی تر، زەمزەمەیەکی تری سترانبێژەکەوە بێت.

ئالەوەڕا دەیبینین چۆنە بە روحێکی باڵاوە، لە هونەرەکەی خۆی ڕوانیووە، هەر ئەوەش ماڵەی راستەقینەکەی ئەو بووە.
ئەمە بەو مانایە نیە، دوور لە نەهێنەی ساواک و ناسیۆنالیستەکان، ژاوەژاوی ئایدۆلۆژیستەکان، قوڕ و لیتەی مەزهەبییەکان، چنگیان لەگەڵی گیر نەکردبێ..
لەو ماڵە هونەرییەیدا لە رێی غەزەلەکانییەوە، لەو ماڵە هونەرییەیدا دەتوانین هەستی پێبکەین،
لە باخی یاخیبوونەکانی خۆیدا، چ شەیدایانە نەغمەی ئەو وەرگەردی و دەروێشی و پێتیارەیی خۆی چۆنە ئوستادانە و بوێهیمیانە، چڕیوە و دەگێڕێتوە.
دەی ئەگەر ئەو گوێیە شک ببەین ، ساناتر دەیژنەوین، ساناتر دەیبینین، ساناتر دەیبیستین، ئەوجا لەگەڵیدا وەسێ دەبین.
لەوەڕا تێدەگەین، بە چ راددەیەک بە دنیای شەڕ و ئاشتییەکانی ناو دنیای شیعرەوە پەیوەستە.
لە رێی هەڵبژاردنی شیعرەکانەوە… تێدەگەین، ویستوێتی کوڕێکی جوانخاسی غەزەلخوێنی چ ماڵ و عەرشێکی هونەری بێ. لە رێی هەڵبژاردنی شیعرەکانەوە، تێدەگەین، لە کوێوە ئازاری دەستەجەمعی ئینسانی ئەمەی ناسیووە و سەر لە نوێ، بە لەونی خۆی دواندونی.
بۆیە کەم و زۆر لە دەیەی هەشتاکاندا، ئازارەکانی ئەو ئینسانە بە ئاوازێکی تایبەت، کە لە روحی خۆیەوە بەاچەی دەکرد، ئەو هەیەجانە

دەروونیی یە،
بە گیانی هەر کەسێکی هۆشمەندا کەم و زۆر گەڕاوە.
ئەوەی بە شێوەیەک لە شێوەکان دڵی بە ئازادی لێیدابێ، ناتوانێ بەر تەلیسمی وەسوەسەکانی داریوش نەکەوتبێ.
واتا ئەو کەسایەتییە گەر بە نەفرەتلێکردنیشەوە بووبێ، لە یادوەری هەمووماندا بوونی هەبووە.
ئەمەش ئەو تەلیسمە بوو، کە داریوش هەڵگری بوو.
ئەمە هەما و سیما و پەنجەمۆری هونەرییانەی ئەوبوو..
تا ئەو راددەیەی ، سیمای هونەرییانەی داریوش، بە ڕوحە یاخیبووەکان، ڕۆڵی وەک ڕۆڵی، پینک فلۆید وەهابوو لە ڕۆژئاوا، بە تایبەتتر بە ئینگلیزەکان .

سەبارەت، بە جەمعێک لە چەپگەرای رادیکالیش، تیایاندا جێکەوتبوو، کە هەموو شتێکیان بە قەپانی ئایدۆلۆژییەکەیان دەکێشا.
لە دەستیان بهاتایە بە جەوهەری هەموو شتێکدا روو دەچوون، بە ئەوەی ماسکەکانیان لەسەر روو لابەن، ئەمە توێکارییەش، بە غەیری ئایدۆلۆژیاکەی خۆیان نەبێ، کە جێی گومان و تێڕامان نەبوو،
ئەگینا سەرسەختانە، بڕیان دەدایە وەزەی هەموو شتێک، کە تەنها لە ڕەنگی خۆیان نەبێ. بۆیە نەیاندەتوانی بەس ڕەخنەیان بە دەرەوەی خۆیان نەبێ. ڕەخنەش نەبوو، بگرە نەفرەت بوو.
بە غەیری، ئەوەی تەڵقین دادرابوون، بە ئەفیونی ئایدۆلۆژییەک، گوێیان بە شتێک بدایە، تەنها بۆ ئەوەبوو، لەسەر ئەو یەقین و باوەڕەوە گوێی لێدەگرتیت، هەتا بزانێ بە چرپای ئایدۆلۆژییەکەی بیپێوێت.
هەندێ ڕوودەچوون بە گێژەنی ئایدۆلۆژییەکەیاندا، هەتا دەگەیشت بەوەی:
” هیچم لێت ناوێ یان هەموو شتێکتم لێت دەوێت “.
هەمیشە بەرژەوەندی بە قەید و شەرتی کرێکاران و زەحمەتکێشانیش بە پێداگیری و دەمارگیرییەکانیان پاساویان بووە، بەو ئەخلاق بەندیی جەنگاوەرانەوە، دەهاتە پێش، تەنها بۆ ئەوەی قەو قەپت پێبکەن. چون خۆی یەکەمین کەسە، قەوقەپی پێکراوە، لەو نێو میتۆدی ئایدۆلۆژییەکەیدا، کە دنیا هیچ نییە، جگە لەوەی چاوی عەقیدەکەی پێیدە بینێ.
لە جەوهەردا ئەمەش وەک صەدەقەڵلاهو عەظیمی موسڵمانان وەهابووە لە بەرامبەر سەنگەسارکردنی شەیتاندا.
هەر بۆیە، لە دواجاردا دنیای هونەری داریوش، بە پێودانگە ئایدۆلۆژی و سیاسییەکەی ئەوان، تەنها دەیتوانی وردەبورژوایەکی

ناڕازی بێت بە دنیای سەرمایەداری و هیچ بە دەستەوە.
ئا… بە چەپێکی ئاوا رادیکال، داریوش هەر مناڵێکی لاساری دنیای سەرمایەداری زیاتر نابێ. ئیتر لە دۆخە شەرمهێنەرەدا، زۆرجار هونەر کورت دەکرایەوە بە ئەم ئینشا و مەحفوزاتانەی لە ڕێی حزبەوە دەرخواردیان دەدرا.
هەندەی لە بیری عەقیدەکەیاندا بوون، با بەو راددەیەش لە بیری ئەوەدا بن، ئاخۆ کەسێک بە پشتوپەنای حیزب و گروپەکان دەتوانێ رۆڵێکی هەبێ…؟ بە داخەوە لە بری ئەم ئەندێشەکردنە، بە ئەوان داریوش لەو مناڵە لاسارانە دەچوو، ناخودئاگا بەر ئەفیونێکی سەرمایەداریی کەوتەوە، گەرچی دژیشی دەبێ. لەوە بترازێ، هەرچی بەڵێ ی، ناتوانن ببیستن. بەر ئەفیونی ئایدەلۆژیا کەوتوون بە قەولی مارکەز.
ئەوی وردە بەرژوا، ئاڵتەرناتیقی بە ئەو سیستەمە سەرمایەداریی یە پێ نییە.
کەوابە لە ڕووی پراکتیکییەوە، هەر دەکاتە سەرکردنی گیانی شۆڕشگێرانەی کرێکاران و زەحمەتکێشان، بەم ڕێگەیە ئاو دەکاتەوە بە ئاشی سەرمایەدارییدا.
ئەمەش بە پاساوی ئەوەی، لە میتۆدی هونەری داریویشدا هەموو هاوکێشەکان، هەموو شتێک ، دواجار خەراباتێکن.
بەم هەموو لێکدان و لێدەرکردن و دابەشکارییانەی، وجودییەکانی ئەو حەلە، سیاسییەکان و ئەهلی قەڵەم، و عاشقان، داریوش بەو هەموو لێکدژییەوە دەنگێک بوو، نەدەتوانرا نەبیسترێ.
ڕەنگێک بوو نەدەتوانرا نەناسرێتەوە.
بە هەموو ئەو تەفسیر و ڕوانگە جودایانەوە، گیانە تەنیا و ئیعتیرازییەکەی داریوش لەوە ڕەنگاو ڕەنگتر بوو، جێی ڕاستڕەو و میانڕەو و چەپڕەو، ئیماندار و بێ ئیمان و خەراباتییەکیشی تیا نەبێتەوە.
چون بەر لە هەرشتێک خەمی ئەو خەمێکی ئینسانی بوو.

” هەرچییەکم دروست کرد
دواجار شکا
شکا… شکا
من هەمیشە دۆڕاووم
دۆڕاووم.. دۆڕاووم.. دۆڕاووم.

ئەهلی دەسەڵات توانای ئەوەیان نەبوو، لێیان نەدەوەشایەوە، بچنە ژێر باری شکست و دۆڕانەکانیانەوە، هەموو ئەباڵەکانیان دەنایە

ئێستەی نەیارەکانیان و بە تایبەت سەرمایەداری.
ئەزموونی داریوش، لە پارادۆکسەی تێکدا لە جستوجۆدا بوو، نەدەتوانرا بە راستە و پرگاڵ، صرات مستقیمی هیچ ئایدۆلۆژییەتێک بپەورێت و بە هەر عوزر و بەهانەیەکەوە بێت، ئازادییەکەی زیندانی بکرێ.
دەنگی ئەو گەرچی سرک بوو، روحی تێدابوو، بە پێی توانایەک کە هەیبوو، عاشقانە گوزارشتی لە خەمە وجودییەکانی ئینسان دەکرد.
بە هەر یاخیبوونەکەوە کە هەیبوو، لەو ژاروژەنگەی ڕۆژگاردا، لە داچەڵانیدا، سەر بە ژیان بوو. چەنە نائومێد بوایە، بە ژیان دەجەنگی و ژیانی نەدەکوشت.
زۆرێک لەو جەبرە عەقیدەیی و ئایدۆلۆژیی و مەزهەبی و شاهانەیی ئەودەم، کە لە دەستیان دەهات بتکێنە خانی خانان یاخود تەزی بانان، بەو هەژموونە ئایدۆلۆژییانەوە کە لەگەڵ خۆیاندا، بە جەبرەوە دەیانگێڕا و دەیاسەپاند، کەوتنە کەناری رووداوەکانەوە.
کەچی داریوش گەرچی تاک و تەنهاش بوو، بە بەندیی خۆیەوە مایەوە و وەستا.
چون لە ڕێی خوێندنەکانیەوە، پێوەی دیاربوو، خۆی تەرخان کردووە، وردە وردە… تەییار و گورجوگۆڵ، بە هەر هەلاکەتەکەوە کە دەیچێشت، ژیانی لە هونەردا، دەژیاندەوە.
هەڵبەت لە کۆمەڵگایەکی مەرگدۆستدا، لە نێو ئەو پاشەڕۆکانەدا، ئەو باوەش کردنەوەیەش بە ژیاندا هەڵوێستێکی کەم نەبوو.
ڕۆژان و ساڵان ڕێکردن بەنێو چرکە چرکی دەکەزیی و ئازارەکانی زیندەگیدا، هەریەک بەجۆرێک سەر هەڵدەگرێت، ئا لەوەدا باوەش کردن بە مەحەببەتدا، دەبێتە فەزیلەتێکی دەروونی بێمان، پێموابێ ژیانیش بە نوێکردنەوەی خۆی؛ ئەمەی لێمان دەوێت .
یانی دەبوو هەندێ ژیریت لە خۆتدا شک ببردایە، هەتا عارفێکت لە روحتدا کەشف بکردایە.
تاوەکو بەرگەی ئەو هەموو جەور و خواروخێچیانەی وجود بگرێ و بە خۆی بڵێ: ” ژیان نەدەبوو ببێ، بەڵام بەهەر داڵمان و دزێوی ئافەریدەکارەکانیەوە هەیە “
چون داریوش وەک کەسایەتییەک، تیشکێکی زیندووی هونەر بوو، نەیدەتوانی هونەرمەند نەبێ. یانی عیشقی بە دنیاکەی خۆی نەبێ.
بێپەروا بە ئەو سەر و سەودایە دەژیا.
ئەزموونەکانی ئەو دەورانە، پێی قەبەڵانین، پێی سەلماندینەوە، حەماسیەت هەر شەرعیەتێکیشی هەبێ، هەر ڕەوتەنیە..و عیشق بە هەر سەرشێتییەکیشیەوە کە هەیەتی، هێشتا ئارامگرتووترە.
گوێ گرتن لە داریوشێک کە عاشق و دەروێشی دنیاکەی خۆیەتی، بە

هەموو خەمگینییەکیەوە، ئارامیهێنە.
فەوت نادات، شەرەنگیزییەکانی ژیانەوە، بەڵکو بە حەسرەتەکەوە، کە هەست کردنە بە لەپرسراوییەتەکی ئینسانیانە، بەیانی دەکا، مرۆڤ چۆن لە نەو خۆراباتەکانی عیشق و تەنیایی و ژیاندا سەرمەستانە ونبووە. لە بەدەنگی شتەکاندا نقومە، کە خۆیان کشاندووە بەسەر هەموو نهێنییەکاندا.

نهێنی نیگا بەدەنگەکانیش

” بە دەنگیتم نەزانی|

سەیرکردنم تێنەگەیشتی

من هیچم نەووت

و

تۆش هەرگیز نەتپرسی “

بەڵــام هەر ئەو مــرۆڤەش، لە هەر چوارچێوەیەکــدا بێــت، بە هەناسەدانەوەیەکی تر، کەڵە نادا، چون مەحکومە بە ژیانی خۆی.
هەیە ئەو مەحکومیەتەی ژیانی… پێ بەتاڵ بەتاڵە، بەیە هیستریایانە، لەوەش یاخی دەبێ، هەتا ئەوپەڕی دەست چوونە خۆ. واتا خودکوژی.
یانی یاخیبوونیش لە خودی خۆت…
ئەم تەکشکاندنەوەیەی هەموو شتێک، ئەوەی هیچ دەرەتانێک نەماوە بۆ چاککردنەوەی، بە خاتری هاندانەوە، بە هەڵبوونەوەی هیوایەک، دەبوو هاندەری ئەوە بیت، بە خۆڵکی بەری گرێ و گۆڵەکانی خۆت ببینە، شەرمی لە مەکە.
بەڵام کە هەموو شتێک بەرەو وێران بوون بڕوات، هیدایەت کردنەوەی ئەویتر زەحمەت زەحمەتە.
بۆ ئەم هەقیقەتە تاڵەش، با گەشتێک بکەین بۆ:

گێرانی سالەی دوو هەزاردا..) مانفێستی هەرسهێنانی ئینسان.)

ئەنوەری رەشی ئەوڵا _ مانچستەر
“““““““““““““““““““,

“سەرچاوە: بەنی گەنم- کتێبی کەمەڵە شیعری داریوش ، وەرگێڕانی لە فارسییەوە: پشکۆ ناکام

پڕوپاگەندەی وێران بوونی هەسارەکەمان لە ڕاگەیاندنەکانەوە! هەرێم عمر کاکل

بەهۆی ئەو پێشکەوتنە بەرچاوەی کە لە جیهانی ئەمڕۆکەدا بەدی دەکرێت لە هەموو بوارەکانی ژیانەوە , بەتایبەتی لە بواری ڕاگەیاندن و میدیایدا کە ئەم بەرەوپێشچوونە لە بواری ڕاگەیاندن و میدیاییدا خەریکە کوردستانیش بگرێتەوە و بەردەوامیش هەنگاو دەنێت بۆ بە بەئەکادیمی بوونی ڕاگەیاندن لە کوردستاندا. بەڵام دەبێت ئەوەش لەیاد نەکەین زۆر بوون بەمانای باشترین نایەت . چونکە هەندێك جار بەهۆی مەرامی کەسی ووشەکان وایان لێدێت هەڵە لە هزری تاکەکانی کۆمەڵگا دروست ئەکات و دەرەنجام ترس و دڵە ڕاوکێ بڵاو ئەکاتەوە .

ڕەنگە لەیادمان بێت کە هەموو ساڵێك دەنگۆی لەناوچوونی هەسارەکەمان بڵاو دەبێتەوە هەر لە دەرکەوتنی کلکداری هالی بۆب لە سالی 1994 و پاشان هەوالی بەرکەوتنی بەردێك لەساڵی 1997 شوماخر لیفی کە بەر موشتەری کەوت و پاشان دەنگۆی لە 2012 کۆتایی هەسارەکەمان و پاشان بەرکەوتنی موشەکێك بەر هەسارەکەمان لەم سالانە ,کە ئەمانەش دەرەنجامی چەند ووشەیەکی هەڵە وەرگێردراو پاشان گەورەکردنی هەڵەکە و بڵاو بوونەوەی ترس و دڵەڕاوکی لەنێو کۆمەڵگای کوردی , بۆ ئەوەی بیر لە تاکی کۆمەڵگا بکرێتەوە کە توشی چی ئەبێت کاتێك لەژێر ڕەحمەتی دوا ووشەکانی نوسەرێك بێت کە بەهۆی مەرامی خۆی بەم شێوەیە بابەتێك بڵاو دەکاتەوە و کەی بیەوێت هەواڵی لەناو چوونەکە بڵاو ئەکاتەوە, سەرەنجام نە هەواڵەکە و نە بابەتەکەش ڕاست نەبوو!!!!؟.

کاتێ زانایان ئەوە دەسەلمێنن کە هەسارەکەمان بەر لە 4.6 ملیار ساڵ دروست بووە و بەچەندین گۆڕانکاری تێپەر بووە تاکو گەیشتۆتە ئەو هەسارەیەی ئێستاکە و ژیانی تێدا فەراهەم بووە . ئێمە ڕەنگە لەو هەقیقەتە زانستیە لا بدەین کە بمانەوێت لەماوەیەکی کورت بزانین بە چ هۆکارێك ئەم هەسارەیە لەناو دەچێت و لەگەڵ ئەوەش بە چەند مانگێك گریمانەیەکی بۆ دابڕیژرێت بۆ لەناو چوونی بیکەیتە پڕوپاگەندەی لەم چەشنە و دووبارە بیلێیتەوە :

- كاتێك تۆ بتەوێت لەناوچونی ئەم هەسارەیە پەیوەست بكەیت بە گەلی مایا كە گوایە ئەوان لە بواری ئەستێرەناسی جێ پەنجەیان دیار بووە ورۆژمێریان دا هێناوە و لەم ڕێكەوتە كۆتایی دیت كە ئەمەش هیچ راستیەك هەڵناگرێت .
- یاخود ڕیزبەندی هەسارەكان بكەیتە هۆكار گوایە هەموو هەسارەكان لەسەر یەك هێڵن ئەمەش بكەیتە ترسێك بۆ ئەم ئەگەرە كە ئەمەش لەڕووی زانستیەوە نەخوازراوە.
- بێیت گەرمی خۆر بە چەند چركە ساتێك بە ووشە بكەیتە بەستەڵەك و گوایە هۆكارە بۆ لەناو چوونی ژیان هەسارەكەو مرۆڤایەتی .
- یاخود هەسارۆكەی (نیبرۆ) كە لە سەردەمی بابلیەكانەوە بەر لە 3000 ساڵ گریمانەیان بۆ كردبوو . بمانەوێت لەم ماوە كورتەدا بەدیاربكەوێت و خۆی بەزەویدا بكێشێت و هەسارەكەمان وێران بكات و هەموو ساڵێك نیبرۆ دوبارە بكەیتەوە كە لە ئەتلەسی فەلەكیدا بوونی نیە .

رەنگە ئێمە ئێستاكە دوای چەندین سال بیر لەوە بكەینەوە كە ئاخۆ چۆن بڕوامان بەم كۆمەڵە گریمان و پێشهاتە كردبێت و دڵەڕاوكێمان بووبێت ئەوسا بۆ هەسارەكەمان لەناوبچێت , بەڵام لەڕاستیدا كاتێك كەلێنی زانست لەبواری ڕاگەیاندن بوونی هەبێت ڕەنگە ووشە كاریگەری خۆی بكات بە هەرچەشنێك بێت . لێرەدا ئەوهەقیقەتە بەرچاودەكەوێت كەبواری زانست پێویستیەكی گرنگە لەنێو ڕاگەیاندنی كوردیدا لە ئێستاكەدا بوونی هەبێت, تا جارێكی تر كۆمەڵگاكەمان توشی هەڵە و ترسێكی لەم چەشنە نەبێت بۆ ئەوەی جارێكی تر دەنگۆی لەناوچوونی هەسارەكەمان بەچەند ووشەیەكی ئەستێرەناسەكان لە ڕاگەیاندنەكاندا بڵاونەبێتەوە هەسارەكەمان دووبارە لەوێران بوونی ووشە بپارێزرێت !!

هەرێم عمر كاكل

ئافرەت لەنێوان توندوتیژی و ململانەی کۆمەڵگە.. شوانە حەسەن ئەبوبەکر

دەقی ئەم چەمکەی سەرەوە دەتوانین بڵێین پێکدێت لەو کردە توندوتیژییانەی بە شێوەیەکی سەرەکی دژی ژنان و کچان ئەنجام دەدرێت و ئەم جۆرە توندوتیژییانە بە جۆرێك لە جۆرەکانی تاوانی کینەیی دادەنرێت کاتێك بە تایبەتی ئاراستەی ژنان و کچان دەکرێت لەبەر ئەوەی کە ڕەگەزی مێەن. توندوتیژییەکانی دژی ژن مێژوویەکی دوورو درێژی هەیە، ڕووداو و ڕادەی توندێتی کردەکان لە کاتێکەوە بۆ کاتێکی تر و لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی تریش دەگۆڕدرێت. ئەم کردە توندوتیژییە بە ڕێکار و شێوازێکی چەوساندنەوە و داپڵۆسینی ژن دادەنرێت چ لە کۆمەڵگە یان پەیوەندی تاکەکەسی دا بێت و دەکرێت هۆکارەکەی بگەڕێتەوە بۆ هەستی (خاوەندارێتی، باڵادەستی، سروشتێکی دەروونی توندوتیژانە و کینەیەکی زکماکی) بەرامبەر بە ژن لەلایەن کەسی توندوتیژەوە.

ڕاگەیاندنی نەتەوە یەکگرتووەکان دەربارەی نەهێشتنی توندوتیژی دژی ژنان دەڵێت "توندوتیژی دژی ژنان بریتییە لە بەرجەستەبوونی پەیوەندییە مێژووییە نایەکسانەکانی نێوان ژن و پیاو وە توندوتیژی دژی ژنان یەکێکە لە ڕێکار و شێوازە سەرەکییەکان کە ژنان بەزۆر و ناچاری دەخرێنە ئاستێکی نزمتر و کەمتر بە بەراورد بە پیاوان." سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان، کۆفی ئەنان لە ڕاپۆرتێکی ساڵی ٢٠٠٦ کە لە ئابوونەی پەرەپێدانی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ ژنان بڵاوکرابووەوە ڕایگەیاند: توندوتیژی دژی ژنان و ژنان کێشیەکی گشتگیرە و لە جیهان دا بەلایەنی کەمەوە هەموو سێ ژنێك دانەیەکیان ڕووبەڕووی لێدان، سێکسی زۆرەملێ یان دەستدرێژی بووتەوە لە خاڵێك لە خاڵەکانی ژیانی دا کە زۆرجار کەسی دەستدرێژیکەر کەسێکی ناسراوی ژیانی ژنەکە بووە.

توندوتیژی دژی ژنان دەچێتە خانەی چەند پۆل و بوارێکەوە وە توندوتیژی لەلایەن تاکەکەس و دەوڵەتیشەوە ئەنجام دەدرێت. هەندێك لە جۆرەکان کە لەلایەن تاکەکەسەوە ئەنجام دەدرێت (لاقەکردن، توندوتیژی خێزانی، دەستدرێژی سێکسی، منداڵ خستنەوەی زۆرەمڵێ، کوشتنی کچە ساواکان، دیاریکردنی ڕەگەز پێش لەدایکبوون و توندوتیژی پێش لە دایکبوون) و هەروەها کردە باو و نەریتییەکان

وەك (كوشتن لەسەر نامووس، توندوتیژی لە كاتی دەستگیرانی دا، خەتەنەكردنی ژنان، هاوسەرگیری لەڕێی فڕاندن و هاوسەرگیری زۆرەملێ). ئەو توندوتیژیانەی لەلایەن هەندێك لە دەوڵەتانەوە ئەنجام دەدرێت (لاقەكردن لە كاتی جەنگ دا، توندوتیژی سێكسی و كۆیلەكردنی سێكسی لە كاتی ناكۆكییەكان دا، نەزۆك كردنی زۆرەملێ، منداڵ لەباربردنی زۆرەملێ، توندوتیژی لەلایەن پۆلیس یان كەسانی دەسەڵاتدار، بەردبەباران كردن و بەقامچی لێدان) و چەند شێوەیەكی تری توندوتیژی وەك بازرگانی كردن بە ژنان و لەش فرۆشی زۆرەملێ كە ڕێكخراوە لەلایەن تۆڕە تاوانكارییەكانەوە.
ڕێكخراوی تەندروستی جیهانی (World Health Organization – WHO) لە لێكۆڵینەوەكانی دەربارەی توندوتیژی دژی ژنان هەستاوە بە هەڵسەنگاندن و پۆلێن كردنی شێوازە جیاوازەكانی توندوتیژییەكە كە ڕوودەدات بە درێژای قۆناغەكانی ژیانی ژنان لە پێش لە دایكبوونییەوە تا تەمەنی پیری.

شك لەوەدانیه كه ئاستی كولتووری و روشنبیریی خهڵك و كۆمەڵگا لهپێوهندی له گهڵ پرسی یهكسانی و مهسهله كۆمهڵایهتییهكاندا لهخوارەوەدایە. توندوتیژی كۆمەڵگا پەیوەستە بە ئاستی هۆشیاری كۆمەڵگاوە، توندو تیژی دژی ژنان لەزۆرێک لە كۆمەڵگاكاندا باوە جگە لە ئاینی سەپێندراو و نزمی ئاستی هۆشیاری تاكەكان لە كۆمەڵگا و ئەو داب و نەریتەو سیستەمە كۆنە كە بەدرێژایی مێژوو ولاتان توشی بوون. توندو تیژی دژ بە ژنان لە هەر كۆمەڵگایەكدا بەدی دەكرێت ، بەڵام ئاستی ئەو توندو تیژیانە لە كۆمەڵگەیەكدا بۆ كۆمەڵگایەكی دیكە جیاوازە. بەو مانایا كە توندو تیژی لەو وڵاتانەی كه دیمۆكراسی تیاندا بەرچاوە لە ئاستێكی باشی كۆمەڵایەتی و فەرهەنگیدان ، بەدیدەكرێت، بەڵام جیاوازیەكە لەوەدایە كە لە وڵاتانێک كە قانون و یاسا حاكمە، رێگە بە هیچ توند و تیژیێک نادرێت و مافی ژنان و پیاوان لە یاساكان مسۆگەر كراوە و لەوانەشە لە هەندێک بواردا مافەكانی ژنان لەو وڵاتانەدا زیاتر بێت لە مافەكانی پیاوان ، بەڵام بەداخەوە لە كۆمەڵگا سونەتیەكان، یاساكان لەسەر بنەمای ئایین و مەزهەب دارێژراون كە لە زۆر بواردا دژیاتی هەیە لە گەڵ یاساكانی مافی مرۆڤ. دیاردەی توندوتیژی دژ بەژنان پیوەندی نیە بە كومەڵگایەكی تایبەت واتە دەسەڵاتی سیاسی یان كومەڵایەتیەكی تایبەت بەڵكوو لە هەمو كومەڵگایەكی مروڤایەتی بەر چاو دەكەوێت. توندوتیژی لە دژی ژنان دیاردەیەكی بەربڵاوی كۆمەڵگەی جیهانییە و بە شێوەیەكی بەربڵاو بە تایبەتی لە كۆمەڵگە دواكەوتووەكاندا بەبیانووی نەپاراستنی بەهاكانی نەو بنەماڵە، بە

توندترین شێوە ئازار دەدرێن تەنانەت دەکوژرێن. ژنی کورد بە هۆی نەریتی پیاوسالاری و سیستمی سیاسی و سیستەمی ئاینی بارودۆخێکی باشی نییە. لە جاڕنامەی پێشگیری لە توندتیژی دژی ژنان پەسندکراوی کۆمەڵەی گشتیی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان دا هاتوە، مەبەست لە “توندوتیژی دژی ژنان”، هەر کردەوەیەکی توندوتیژ لەسەر بناغەی جنسیەتە کە ببێتە هۆی ئازاردان و زیان پێگەیاندنی جەستەیی، جینسی، یان دەروونیی ژنان، وەک لێدان، هەڕەشە، بێبەشکردنی زۆردارانەی ئەوان لە ئازادی، زۆری لێ کردن و هتد کە لە ریزی رەفتار و کردەوەی توندوتیژدان”.

شوانە حەسەن ئەبوبەکر

کۆتایی من.. ستیڤان شەمزینی

کۆتایی من ئەکەوێتە
دەستپێکی وەرزە ئاڵەکانی عەدەم
هەر ئەو دەمەی تاریکی
چاوی شەمعێک کوێر ئەکات و
ئەو دەمەی ئاو گڕ لە خۆی بەرئەدات
منیش کۆتایم دێ
کۆتاییهاتنم ئەکەوێتە
دوا وەرزی چاوەڕوانیی بەساڵاچووم و
لە هەڕاجکردنی تەمەنم
لە بازاڕە چۆڵەکەی مردندا دەستپێئەکا
کۆتاییم لە دوا دێڕی قەسیدەیەکدا
خۆی حەشاردا□ و
بە دوا قەترە خوێنم نوسیوومە
ژیان دڕکێک بوو لە رۆحم چەقی
کۆتاییم لە سەرەتای ئەو گەمەیەوە دەستیپێکرد
تۆ ناوتنا عەشق و
منیش بە گەمە شەرحنەکراوەی مەحاڵ
پێناسەم کرد
کۆتاییم ئەو شەوە شەختەیە بوو

لەگەڵ بارانی هاوڕێما هاتم و
وەک کۆترێک
لەبەردەم پەنجەرەی بێ مرووەتیتدا هەڵتروشکام
کۆتایم ئەو رۆژە تەڵخە بوو
بەدەم سەفەرێکەوە رژام
بەدیار تەنهایی و خەونێکی پیرەوە
بوومە سەراب
کۆتایی من ئەو ئێوارە مەلولە بوو
دڵم سەرتاپا بوو بە سەحرا و
ئاسمانی دڵم بە بێدەنگییەکەت
ببووە گۆڕستانی ئەستێرە و مانگ
کۆتایی من ئەو سپێدە دڵتەنگە بوو
بە ئازارەکانی وجوددا هەڵزنام و
لە بەرزایی چیای وەهمەوە
بەربوومەوە بۆ نێو کۆشی هەقیقەت
کۆتایی من نیو□□ی□کی فێدارە
تیایدا برینی خەمگینیم ئەکولێتەوە و
قورگم لێوانلێو ئەبێت
لە نۆتەی رەشپۆش و گرینۆک
کۆتایم زەردەپەڕێکە پەرداخی ئەوینم
سەرەوڕێژ ئەبێ لە وەحشەت و
تۆوی فەنابوون
لەسەر بست بە بستی
ئارەزووە پەمەییەکانم ئەڕوێ
کۆتایم ساتێکە گ□ژ□□بووکەی دووریی
ماڵی عەشقی پەرش و بڵاو کردەوە و
شێرپەنجەی گوومان
هێشووی هەموو یەقینەکانمی داڕزاند
کۆتایی من ئەو چرکەساتەیە
پێکەنینەکانم رەنگی گۆڕستان ئەگرن و
دڵە کریستاڵییەکەم لەژێر هەوری دڵڕەقییەکانتا
هەپروون هەپروون ئەبێ
کۆتایی من ئەو زەمەنەیە
ژوانگەکان ئەبنە سەنگەری سەربازەکان و
شاری قاقا و خەنینەوەمان
پڕ پڕ ئەبێت لە ترس و بێدەنگی
کۆتایم لەو عەسرەدا ئەبێ

پەپولە بەتۆمەتی بۆنکردنی گوڵ
لەقەنارە ئەدرێ و
ئەهریمەن روناکی ئاتەشگای عەشق
لە رەنگی قەترانی تاریکی هەڵئەکێشێ

هاوینی 2013
تاران – شەهریار

- هوتێل باغ گێلاس –

سەمای پشەسور.. عەلی حەمەڕەشید

پشەســـــور برسی بوو
هات بۆ لام ، بە میاو میاو
منیش چـــووم، خواردنم
بۆ هێنا ،لەگـــــەڵ ئاو
کەتێربوو، یەک دووجار
لەســــەریەک ،میاوانی
هەرسەیری ،دەکـــــردم
بــــــۆ منی، دەڕوانی
ئیتر ئەو ،وەک جـــاران
کەوتەوە ،سەمـــای خۆی
گـــــــۆرانیم، بۆ دەوت
چەپڵــــەم لێ، دەدا بۆی
منداڵ□ان ، پەیدابــــــوون
ورد و جــــوان ، نەشمیلە
هـــاتبوون، بۆ ســـەیری
سەماکـــــــەی، پشیلە
پشەســور، بە میاو میاو
خەریکی، سەمـــــابوو
ئەوانیش، چەپڵــــەیان
لێدەدا ،هەرهـــــەموو

...
٢٠٢٠/٧/٢٧